

วิธีแปลแต่งรายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ให้สอดคล้องกับบริบททางสังคม*

Translation Techniques In Raiyao Mahavessantarajataka
By Prince Paramanujitajinorasa
For Accordance With The Composition Period

ปัทมิตา พุฒะเนียด
Pathitta Pupaniead

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการศึกษารายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในด้านวิธีการแปลแต่ง
และการสื่อสารให้น่าสนใจโดยเปรียบเทียบกับเวสสันดรชาดกในอรรถกถาชาดก
เป็นหลัก ผลการศึกษาพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรสทรงใช้วิธีการแปลแต่ง ได้แก่ เพิ่มความ การขยายความ และการเปลี่ยน

* บทความนี้เรียบเรียงจากผลการศึกษารายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส : การแปลเพื่อการรับรู้สาร” วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาภาษาไทย) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓ ได้รับ
ทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

แปลงรายละเอียด ประกอบกับการใช้วิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจ ได้แก่ การอธิบาย และการใช้ความเปรียบ เพื่อโน้มน้าวให้ผู้รับสารตระหนักทราบถึงความสำคัญ ของทาน เมตตา ศีล และคุณธรรมในด้านต่างๆ ที่บุคคลพึงปฏิบัติ สารเหล่านี้ สอดคล้องกับบริบททางสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มุ่งเน้นการปลูกฝังให้ประชาชนทำความดี และให้มีจิตศรัทธาในการทำทาน แสดงให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมทั้งในฐานะเครื่องมือสื่อคำสอนทางศาสนา คือเป็นแบบอย่างให้ประชาชนนำไปประพฤติปฏิบัติ รวมถึงเป็นเครื่องมือ จรรโลงสังคมให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นควบคู่กันไป

คำสำคัญ : การแปล การรับรู้ การสื่อสาร การโน้มน้าวใจ

Abstract

The purpose of this article is to study Prince Paramanujitajinorasa Raiyao Mahavessantarajataka written by Prince Paramanujitajinorasa regarding translation techniques and persuasive communication comparing it with the Atthakatha version. The study found the Prince used translation techniques namely addition, amplification, detail alteration, and persuasive strategies including explanation and comparison. These techniques are used to highlight the importance of *Dana*, *Metta*, *Sila*, and righteousness. These messages are in accordance with the social context of King Rama III to cultivate public morality and charity. This study reveals the role of the literature as a tool for religious instruction as well as a tool for sustaining society.

Keywords : translation, perception, communication, persuasive

ความนำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ครั้งยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ เหตุเพราะช่วงเวลาดังกล่าวบ้านเมืองเริ่มกลับสู่ความสงบร่มเย็น ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรืองจากการค้าขายกับจีน ส่งผลให้ประเทศชาติได้รับการพัฒนาในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านพุทธศาสนาที่พระองค์ทรงให้ความสำคัญ และเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่ง

มูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญและเอาพระทัยใส่ในพุทธศาสนาอย่างเด่นชัดกว่าด้านอื่น เป็นเพราะพระราชศรัทธาส่วนพระองค์ที่ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า เห็นได้จากการที่ทรงมุ่งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกุศลมาตั้งแต่เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ โดยพระองค์โปรดให้สร้างโรงทานบริจาคอาหาร และยารักษาโรคแก่คนยากจนอยู่เสมอ ทั้งยังโปรดให้ถวายบิณฑบาต และไทยทานแก่ภิกษุสามเณรทุกวัน เมื่อถึงวันธรรมสวนะทรงปล่อยสัตว์ และบริจาคเงินแก่ผู้สูงอายุ พระราชกุศลที่ต้องจัดตามกาลสมัยพระองค์ก็ได้บำเพ็ญอยู่เป็นนิจ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ พระองค์ก็ยังทรงมีพระราชศรัทธาในการบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่ไม่ได้ขาด ที่สำคัญได้แก่การบำเพ็ญพระราชกุศลสัตตสกมมหาทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคราวฉลองวัดราชโอรส พระองค์ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ ๑,๐๐๐ ซึ่ง ทั้งทำฉลากจากรีกพระนามพระราชบุตร พระราชธิดา และเขียนชื่อเจ้าจอมมารดา เจ้าจอมสนมเอก ทำตันกลปฤกษ์ ๑๐ ตัน ตั้งเรียงรายตั้งแต่วังหน้าเรื่อยมาถึงท้ายวัดพระเชตุพนฯ เพื่อให้ข้าราชการและราษฎรทั้งหลายมารับผลกลปฤกษ์ที่ภายในมีแก้วแหวนเงินทองบรรจุอยู่ นอกจากนี้ ในคราวฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม งานฉลองวัดหนึ่ง และงานฉลองพระบรมอัฐิกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัยก็กระทำสัตตสกมมหาทานเช่นกัน

กล่าวได้ว่ามูลเหตุด้านพระราชศรัทธาส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา เพราะพระมหากษัตริย์ไทยถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชาติมาทุกยุคทุกสมัย เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชศรัทธาในพุทธศาสนามากเท่าใดยิ่งก่อให้เกิดการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น และไม่เพียงพระมหากษัตริย์จะทรงดำเนินพระราชกรณียกิจในการพัฒนาพุทธ

ศาสนาเพียงพระองค์เดียว หากแต่พสกนิกรไม่ว่าชนชั้นใดก็จะพลอยเลื่อมใสศรัทธา
ทะนุบำรุงพุทธศาสนาตามไปด้วย

นอกจากพระราชศรัทธาส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
มูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ความเลื่อมของพุทธศาสนาทั้งพระปริยัติ และหลัก
ปฏิบัติที่หละหลวม แม้แต่ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอุปถัมภ์
พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดในทุกด้าน แต่ก็ยังมีพระสงฆ์บางพวกที่บวชเพื่อ
หวังประโยชน์และลาภสักการะ ย่อหย่อนในการปฏิบัติธรรม ทั้งยังขาดความสำรวม
ในการครองสมณเพศ บางรูปก็ประพฤติอนาจารต่างๆ จนต้องมีการชำระความโดยให้สัก
จากสมณเพศประมาณ ๕๐๐ รูป แม้แต่พระราชอาคณະบางรูปที่เป็นปราชิกก็ให้สัก
ออกไปด้วยเช่นกัน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ อ้างถึงใน ปัญญา บริสุทธิ์ ๒๕๓๐ : ๒๑๓)
นอกจากนี้ พุทธศาสนิกชนในสมัยดังกล่าวยังมีความเชื่อเรื่องบุญจันทรธาน คือความ
เลื่อมสุญ ๕ ประการแห่งพุทธศาสนา ได้แก่ ความเลื่อมสุญพระปริยัติธรรม ความ
เลื่อมสุญการปฏิบัติ ความเลื่อมสุญการตรัสรู้มรรคและผล ความเลื่อมสุญสมณเพศ และ
ความเลื่อมสุญพระบรมธาตุ จึงต้องมีการทะนุบำรุงพุทธศาสนาไม่ให้สูญหาย และใน
รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเป็นช่วงที่ศาสนาคริสต์ทั้งนิกาย
โรมันคาทอลิก และโปรเตสแตนท์กำลังเผยแผ่เข้ามาในประเทศไทย เป็นเหตุให้พระองค์
รวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งหลายต่างมุ่งมั่นในการพัฒนา และปรับปรุง
พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นผลมาถึงความมั่นคง และปลอดภัยของ
บ้านเมือง พระบรมวงศานุวงศ์ผู้เป็นกำลังสำคัญพระองค์หนึ่งในการทะนุบำรุงพุทธ
ศาสนาในรัชสมัยดังกล่าวก็คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์แห่งยุคสมัย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส หรือ “พระองค์เจ้าवासูกกรี”
ทรงผนวชเป็นสามเณรตั้งแต่พระชนมายุ ๑๒ พรรษา เมื่อทรงผนวชแล้วได้เสด็จไป
ประทับ ณ วัดพระเชตุพนฯ ทรงศึกษาอยู่ในสำนักของสมเด็จพระพนรัตน์ อธิบดีสงฆ์
วัดพระเชตุพนฯ ในขณะนั้น พระองค์จึงได้ทรงศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยและภาษาบาลี
ในสำนักสมเด็จพระพนรัตน์ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านดังกล่าว เหตุนี้พระองค์เจ้าवासูกกรี
จึงทรงมีพระปรีชาสามารถทั้งทางด้านคติโลกและศีลธรรม ดังเป็นที่ประจักษ์จากผลงาน
อันเป็นบทพระนิพนธ์เรื่องต่างๆ มากมาย

พระองค์เจ้าวราสุกรีทรงผนวชเป็นสามเณรตลอดรัชกาลที่ ๑ จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๔ ในรัชกาลที่ ๒ จึงทรงผนวชเป็นพระภิกษุ กระทั่งทรงผนวชเป็นภิกษุได้ ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนฯ ผู้เป็นพระอาจารย์ถึงแก่มรณภาพ เนื่องจากยังไม่มี การแต่งตั้งให้ผู้ใดเป็นอธิบดีสงฆ์ต่อ ประกอบกับใกล้ถึงกำหนดพระราชทานผ้าพระกฐิน พระสงฆ์ในวัดจึงเตรียมจะอุปโลกน์พระกฐินถวายพระราชคณาที่รองลงมา ครั้นออกพรรษาแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน จึงมีรับสั่งแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวราสุกรีเป็นอธิบดีสงฆ์ครองวัดพระเชตุพนฯ ทรงสมณศักดิ์เสมอพระราชคณาสามัญ (สมเด็จพระยากรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๓๑ : ๒๐๒)

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวราสุกรีเป็นพระราชคณาครองวัดพระเชตุพนฯ เป็นการเริ่มธรรมเนียมอย่างใหม่ขึ้นในทางการปกครองคณะสงฆ์ คือเจ้านายทรงรับสมณศักดิ์ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งในคณะสงฆ์ไทย เพราะก่อนสมัยรัชกาลที่ ๒ ย้อนไปจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่เคยปรากฏว่ามีเจ้านายที่ทรงผนวชได้รับพระราชทานสมณศักดิ์หรือมีตำแหน่งหน้าที่ทางการคณะสงฆ์เลย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงริเริ่มประเพณีนี้ขึ้นเป็นครั้งแรก และพระองค์เจ้าวราสุกรีทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงสมณศักดิ์ และดำรงตำแหน่งทางการคณะสงฆ์ นับแต่นั้นมาเจ้านายที่ทรงผนวชอยู่ก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ และดำรงตำแหน่งหน้าที่ทางการคณะสงฆ์ที่สำคัญต่อเนื่องกันมาเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดผลดีแก่ศาสนา และชาติบ้านเมืองหลายประการ กล่าวคือ เป็นทางนำบุคลาการที่มีคุณภาพเข้ามาสู่ศาสนาและคณะสงฆ์ ทำให้เกิดการ พัฒนาให้เจริญก้าวหน้าได้รวดเร็วและกว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะเจ้านายย่อมทรงไว้ซึ่งพระชาติภูมิ และพระคุณภูมิที่ทรงได้รับการฝึกฝนอบรมมาเป็นอย่างดี เมื่อเข้ามาทรงผนวชอยู่ในพระพุทธศาสนาย่อมเป็นบุคลาการที่มีคุณภาพ ก่อให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งอันเป็นคุณประโยชน์แก่ศาสนา และชาติบ้านเมืองนานัปการ นอกจากนี้ ยังอำนวยความสะดวกความสำเร็จในการดำเนินกิจการทางศาสนาและคณะสงฆ์ เพราะเจ้านายย่อมเป็นที่เคารพและศรัทธาของประชาชน ฉะนั้น กิจการในทางศาสนาและคณะสงฆ์ที่ดำริและดำเนินการโดยมีเจ้านายย่อมบรรลุปเป้าหมาย และประสบความสำเร็จได้ง่ายยิ่งขึ้น ดังปรากฏในประวัติของพระพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ของไทยตลอดมา

ล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส* ในฐานะพระประยูรญาติที่ทรงให้ความเคารพและทรงเป็นพระราชาคณะของสงฆ์ในขณะนั้นจึงทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นผู้ดูแลกิจการด้านพุทธศาสนาตามพระราชประสงค์ พระกรณียกิจสำคัญที่ทรงรับผิดชอบ ได้แก่ การเป็นเจ้าคณะกลางดูแลวัดทั้ง ๑๑ วัด การถวายวิสัชนาแก่พระราชปูลงของพระเจ้าแผ่นดินร่วมกับพระราชาคณะองค์อื่นๆ การคิดแบบพระพุทธรูปปางต่างๆ เพิ่มเติม รวมถึงการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมความรู้แก่ราษฎร ให้ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างทั่วถึง พระราชกรณียกิจในครั้งนี้ไม่เพียงเป็นการพัฒนา และปรับปรุงพุทธสถานแห่งสำคัญของชาติเท่านั้น หากยังเป็นการนำความรู้ถึงประชาชนโดยตรงเพื่อให้สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยใช้วัดซึ่งเป็นศูนย์รวมของประชาชนในสังคมเป็นสื่อกลาง และในครั้งนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์สรรพวิชาและตำราต่างๆ ทั้งตำราแพทย์ ตำรายา ตำรานวด และตำราคำประพันธ์ร่วมกับกวีท่านอื่นๆ จารึกไว้ที่ผนังวัดเพื่อให้ผู้ที่สนใจได้ศึกษาเล่าเรียน

พระกรณียกิจข้างต้นนอกจากแสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในฐานะที่ทรงมีส่วนสำคัญในการพัฒนากิจการด้านศาสนาและการศึกษาของชาติแล้ว ยังเป็นสิ่งยืนยันถึงพระปรีชาสามารถในด้านกวีนิพนธ์ที่ได้ทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่องสำคัญทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองมากมายหลายเรื่อง สำหรับวรรณคดีพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ได้ทรงพระนิพนธ์วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องสำคัญตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระปฐมสมโพธิกถาทั้งฉบับบาลีและไทย ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์จะให้เป็นที่พุทธประวัติเชิงชีวประวัติมากกว่าจะเป็นธรรมประวัติ เช่นสำนวนอื่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๒๗ : ๓๙๖-๔๐๐) รวมถึงร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้ป็นฉบับประจำ

* ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

รัชกาล ประกอบกับช่วงเวลาดังกล่าวมีการเทศน์มหาชาติครั้งยิ่งใหญ่หลายครั้งจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ให้ทรงพระนิพนธ์ขึ้น โดยพระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ทั้งสิ้น ๑๑ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์จุลพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์สักกบรรพ กัณฑ์มหาราช กัณฑ์จกษัตริย์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ โดยทรงเว้นกัณฑ์มหาพน และกัณฑ์มัทรี ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงเป็นฉบับสำหรับเจ้านายใช้เทศน์ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมาก็ใช้เทศน์แพร่หลายทั่วไป

วิธีการแปลแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้เวสสันดรชาดกทุกสำนวนจะมุ่งเสนอสาระสำคัญที่เหมือนกัน คือการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรทั้งบุตรทานและภริยาทาน นำไปสู่การบรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณที่ทรงปรารถนา และช่วยให้พระองค์นำสรรพสัตว์ข้ามพ้นสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด เป็นการจูงใจให้ผู้รับสารเกิดความศรัทธาในพระเวสสันดรศรัทธาในการทำทาน และพร้อมจะนำหลักปฏิบัติที่ปรากฏในเรื่องไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ทว่าเวสสันดรชาดกแต่ละสำนวนย่อมมีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางประการ ขึ้นอยู่กับความมุ่งหมายของกวีผู้แปลแต่งในการเลือกเสนอสาร และเลือกวิธีการนำเสนอเพื่อนำมาให้ผู้รับสารเกิดการรับรู้อย่างชัดเจน ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การเพิ่มความ การขยายความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. การเพิ่มความ คือการเพิ่มเนื้อหาที่ไม่กล่าวถึงในต้นฉบับ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การอธิบายชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างในกัณฑ์สักกบรรพ เมื่อพระเวสสันดรและพระนางมัทรีทรงกล่าวชื่นชมในบุตรทานต่อกัน ความในพระนิพนธ์ฯ มีการเพิ่มความที่แสดงถึงความสุขใจที่ทั้งสองพระองค์ทรงได้รับจากการทำทาน ดังนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาดก	ร่ายยาวฯ พระนิพนธ์ฯ
...เมื่อภักษัตริย์ทั้งสององค์ คือพระเวสสันดรและพระนางมัทรีตรัสสัมไมทนียกถาต่อกันและกันอยู่อย่างนี้ (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๖๑)	...เตสุ ขตติเยสุ ในเมื่อสองสุริยราชชนรินทร์อัสสัมภินพงค์ พิรุณหิภักษัตริย์ทรงพระโสมนัสในปิยบุตรทานต่างพระองค์ทรงโสมสรเกษมสนาต์สนทนา ด้วยสัมไมทนียกถาทานทานบริจาค ยิ่งพูนเพิ่มพระปรีดาปราโมทย์มากในกมลหฤทัย (๒๕๓๔ : ๒๐๗)

จากตัวอย่างข้างต้นความในอรรถกถากล่าวเพียงว่าพระเวสสันดร และพระนางมัทรีทรงกล่าวสัมไมทนียกถาต่อกัน ส่วนความในพระนิพนธ์ฯ มีการเพิ่มความที่แสดงถึงความสุขใจ และความยินดีในบุตรทานของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้คำว่า “โสมนัส” “เกษมสนาต์” และ “ปรีดาปราโมทย์” ซึ่งล้วนแต่หมายถึง ความสุข ความรื่นรมย์ และความยินดีปรีดา เพื่อนำให้ผู้รับสารตระหนักทราบถึงความรู้สึกของทั้งสองพระองค์ ทั้งยังเป็นการโน้มน้าวให้ผู้รับสารประจักษ์ในผลของการทำทานที่ช่วยให้เกิดความสุข และความยินดีแก่ผู้ปฏิบัติ

๒. การขยายความ หมายถึง การเพิ่มข้อความหรือเพิ่มรายละเอียดย่อยของสิ่งต่างๆ เพื่อขยายหรืออธิบายเนื้อความที่มีอยู่เดิมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างในกัณฑ์กุมาร ดังนี้

เมื่อพระนางมัทรีให้พระเวสสันดรทำนายความฝัน พระองค์ทราบโดยทันทีว่า จะมีผู้มาขอสองกุมาร ความว่า

อรรถกถาเวสสันดรชาดก	ร่ายยาวฯ พระนิพนธ์ฯ
.....พຸ່ງນີ້ຈັກມີຢາຈກມາຂບຸຕຣີ ເຮົາຈັກຍັງນາງມັທຣີໃຫ້ອຸ່ນໃຈແລ້ວກັບໄປ (ມหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๑๑)	เสว เพลาพຸ່ງນີ້ຈະມີຢາຈກ ມາຂອຂັດຢໂປດກັ່ງສອງອຸ່ງ ແມ້ຈະທຳນາຍໄປຕາມຕຣງບັດເຊີຍນີ້ ໃໝ່ເລີຍມັທຣີຈະເຂົ້າສູ່ໄຟຣ ກໍຈະເປັນພິບັດໄກຍແກ່ພຣະໂພຣິຢູາຣ ອັສສຳ - ເສຕວາ ຕຣວຣາຕມຈະກລຳສາຣສູນທໂຣວາທປຣໂລມຈິຕຣກນີຊະສູນາງຸນາງກະຊັຣິຣິຢ ໃຫ້ບຣເທາຖຸກໂທມນັດໃນຄວາມຝັນ ("กุมาร ผูก ๘ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมมาฯ," สำนากะดาษຸລສແກ້ປ : ๖)

จากตัวอย่าง ความในอรรถกถากล่าวเพียงว่าพระเวสสันดรทรงปลอบพระนางมัทรีให้สบายพระทัยขึ้นแล้วจึงให้พระนางกลับไป แต่ความในพระนิพนธ์ฯ มีการขยายความเพิ่มเติมถึงเหตุผลที่พระเวสสันดรไม่ทรงทำนายนางมัทรีไปตามจริงว่าเป็นเพราะทรงเกรงว่าพระนางมัทรีจะไม่ออกไปหาผลไม้อย่างที่เคยปฏิบัติ ทำให้พระองค์ไม่สามารถบริจาคของกุมารได้ ถือเป็นการขัดขวางพระสืมาสัมโพธิญาณที่พึงเกิด

ระหว่างที่พระเวสสันดรรอผู้มาขอรับทานอยู่นั้น ความในพระนิพนธ์ฯ ได้ขยายความเพิ่มเติมถึงเหตุที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยรอ โดยกล่าวว่า เป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะบำเพ็ญทานอย่างแรงกล้า

อรรถกถาเวสสันดรชาดก	รายยาวฯ พระนิพนธ์ฯ
ทรงคิดว่าบัดนี้ยาจกจักมา ก็ประทับ ทอดพระเนตรทางมาแห่งยาจกนั้น ดุจ นักเลงสุรายากดื่มจะนั้น (มหามกุฏ ราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๑๑)	จิณฺโตนฺสิ จิงฺคํริหิโนพระไทยว่า กาล บัดนี้ ยาจกจะจรลีมาเป็นมั่นคง ท้าวเธอ ทอดพระเนตรตรงมรรคมรรคา ตั้ง พระไทยคอยหาปฏิคาหก ด้วยพระ ปรีวิตกอยากจะทำทาน สุราโสณโทหิย ดุจนักเลงสุราบานอันอยากเหล้า (“กุมาร ผูก < พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมาย,” สำเนากระดาดฯ พุทธศก : ๑๐)

จากตัวอย่างข้างต้น ความในอรรถกถากล่าวว่าเมื่อพระเวสสันดรทราบว่าจะมีผู้มาขอสงฆ์กุมาร พระองค์ได้ทอดพระเนตรมายังทางเดินที่บุคคลผู้นั้นจะมาถึงเหมือนผู้ดื่มสุราที่กำลังอยากดื่ม ส่วนความในพระนิพนธ์ฯ มีการขยายความถึงสาเหตุที่พระเวสสันดรทอดพระเนตรไปยังทางเดินว่าเป็นเพราะพระองค์ตั้งพระทัยคอยผู้มารับทานด้วยพระราชประสงค์ที่ต้องการบำเพ็ญทานอย่างแรงกล้า การขยายความที่เพิ่มเข้ามานี้ถือได้ว่ามีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้รับสารเกิดจินตภาพในความเปรียบที่กล่าวในลำดับต่อมาว่า “ดุจนักเลงสุราบานอันอยากเหล้า” ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือในเนื้อความที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงขยายความเพิ่มถึงพระอาการของพระเวสสันดรที่ทรง “ตั้งพระทัยคอยหาปฏิคาหก ด้วยพระปรีวิตกอยากจะทำทาน” ย่อมแสดงให้เห็นความกระวนกระวาย และร้อนรนของบุคคลที่มีความมุ่งมั่นที่จะทำทานเช่นเดียวกับความกระหายของบุคคลที่ต้องการจะดื่มสุรา ถือเป็นการขยายความที่ส่งเสริมความเปรียบเดิมให้มีความชัดเจน และลึกซึ้งยิ่งขึ้นโดยใช้การเปรียบเทียบในสิ่งที่แตกต่างกัน แต่สองสิ่งนั้นมีลักษณะร่วมที่ผู้รับสารสามารถจินตนาการได้โดยง่าย นำไปสู่การรับรู้และตระหนักทราบถึงพระราชศรัทธาของพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน

๓. การเปลี่ยนรายละเอียด คือ การใช้คำหรือข้อความในรายละเอียดปลีกย่อยให้ต่างไปจากเดิมเพื่อเน้นย้ำรายละเอียดสำคัญ และสื่อความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังตัวอย่างในกณฑ์ชูชก เมื่อพราณเจตบุตรเห็นชูชก และคิดว่าชูชกคงมาขอพระกุมาร

และพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร พราณเจตบุตรจึงกล่าวข้อความกับชุกว่า

อรรถกถาเวสสันดรชาดก	รายยาวฯ พระนิพนธ์ฯ
...พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกแกล่เบียดเบียน เพราะทรงให้ทานมากไป จึงถูกขับไล่ออกจากแคว้นของพระองค์...(มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๖๘๓)	...มึงจะตามเบียดเบียนพระจอมจักรไปถึงไหน บัฟฟา ชิดู จนท้าวเรอตกรั้รนี้ก็ เพราะศขทาน ต้องเนียรเทศจากนิเวศน์สถานมาสู่ป่า... (“ชุกก ผูก & พระนิพนธ์ฯ สมเด็จพระบรมพรมาฯ,” ลำเนากระดาศพุลสแก่ปี : ๒๓)

ความในพระนิพนธ์ฯ มีการเปลี่ยนรายละเอียดที่พราณเจตบุตรกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้พระเวสสันดรถูกเนรเทศ โดยกล่าวว่า เป็นเพราะทรงพระราชทานช้างปัจจันตจากเดิมที่อรรถกถากล่าวว่าเป็นเพราะพระองค์ให้ทานมากเกินไป การเปลี่ยนรายละเอียดในส่วนนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่า การที่พระเวสสันดรทรงมีพระราชศรัทธาในการทำทานนั้น ไม่ได้ก่อให้เกิดโทษ แต่เหตุที่พระเวสสันดรต้องถูกเนรเทศเพราะทรงให้สิ่งซึ่งมีคุณค่าทางจิตใจในความรู้สึกของชาวเมืองสีพี

วิธีการแปลแต่งที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเลือกใช้ เป็นกลวิธีทางภาษาที่ส่งผลให้ผู้รับสารรับรู้เรื่องราวในเวสสันดรชาดกได้ตรงตามความมุ่งหมายของกวีผู้ทรงพระนิพนธ์ ทั้งจากการเพิ่มความ และการขยายความที่ช่วยให้เนื้อความตอนดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดที่ช่วยเน้นย้ำ และสื่อความหมายในรายละเอียดบางประการที่แตกต่างไปจากต้นฉบับ นอกจากนี้ วิธีการแปลแต่งดังกล่าวยังนำไปสู่การเสนอสารสำคัญของเรื่องที่พระองค์ต้องการเน้นย้ำไปสู่ผู้รับสารเพื่อให้เกิดการรับรู้ในทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร ซึ่งเป็นสารหลักของเรื่อง รวมถึงสารอื่นที่แตกต่างจากต้นฉบับ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของรายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนพระนิพนธ์

สารในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้วิธีการแปลแต่ง
ข้างต้น ประกอบกับการใช้วิธีการสื่อสารให้น่าสนใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดง
รายละเอียด การอธิบายโดยแสดงข้อมูล การอธิบายโดยแสดงเหตุผล และการใช้ความ
เปรียบ เพื่อเสนอสารสำคัญในเรื่องซึ่งมีความสอดคล้องกับบริบททางสังคมในยุคสมัย
ดังกล่าวที่ให้ความสำคัญกับการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ได้แก่
ความสำคัญของทาน เมตตา ศีล และคุณธรรมที่บุคคลพึงปฏิบัติ ดังนี้

๑. ความสำคัญของทาน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ทรงเสนอสารเกี่ยวกับความสำคัญของทานในฐานะบารมีที่นำพาพระเวสสันดรสู่การบรรลุ
พระสัมมาสัมโพธิญาณ ทั้งยังนำพาสัตว์โลกทั้งหลายหลุดพ้นจากวัฏสงสาร คือการ
เวียนว่ายตายเกิด โดยพระองค์ทรงเลือกใช้วิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การขยายความ และ
การเพิ่มความ ประกอบกับทรงใช้วิธีการสื่อสารให้น่าสนใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดง
รายละเอียด และแสดงเหตุผล เพื่อเน้นย้ำถึงความมุ่งมั่นของพระเวสสันดรให้ชัดเจน
ยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างในกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์ลักกัณฐะ ดังนี้

ในกัณฑ์กุมาร ตอนที่พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาลีขึ้นมาจากสระบัว สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้การขยายความประกอบกับการ
แสดงรายละเอียดเพื่อให้น่าสนใจให้ผู้รับสารประจักษ์ในความสำคัญของทานบารมีที่
นอกจากจะส่งผลให้พระเวสสันดรบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ยังช่วยให้สัตว์โลก
ทั้งหลายหลุดพ้นจากความทุกข์ และการเวียนว่ายตายเกิด ความว่า

พระลูกแก้วจงทำตามคำพระบิดุเรศ ช่วยกันขนสัตว์ข้ามเขตร
โสมสาคร ยานนาวา เจ้าจงมาเป็นพระที่นั่งองค์กรมมहाสมุทพิมาน คือ
ทิพพุททญาณอันใหญ่ยิ่ง มิได้หวาดไหวด้วยแสนสิ่งสรรพคติ์นลมะระดมาษ
กล่าวคืออภิลักขิตตูปาทาปธรรมทั้งปวง ตรัสสามี พระพอกก็จะแล่นล่อง
ห้วงมหรรณพ กล่าวคือไตรภพสงสาร พื้นเขตรขันธกันดารแดนชาติไทย
แล้วจะกลับข้ามขนเวไนยจากจตุรโสม สเทวกั กับทั้งเทวโลกเหล่าสุรคณา
แลแสนโสฬศพรหมหมู่รูปมาน ให้ถึงฝั่งพระนิพพานอันเกษมสุข เว้นจาก

วิฤทุกษ์ที่เวียนว่ายตายเกิด (“กุมาร ผูก ๘ พระนิพนธ์สมเด็จพระ
ปรมาย,” สำเนากระดาดขลุ่ยสแก๊ป : ๒๒)

ความข้างต้นกล่าวว่า พระกุมารทั้งสองเปรียบได้กับเรือพระที่นั่งที่พาพระ
เวสสันดรข้ามพ้นจากการเวียนว่ายในภพทั้งหลายสู่ความสำเร็จในพระสัมมาสัมโพธิญาณ
ที่ทรงปรารถนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเลือกใช้การ
ขยายความโดยแสดงรายละเอียดเพื่อกล่าวถึงความสำคัญของทานบารมีที่พระเวสสันดร
ทรงมีความมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญโดยกล่าวว่า นอกจากทานบารมีในครั้งนี้จะช่วยให้พระองค์
หลุดพ้นจากการเวียนว่ายในภพทั้งหลายสู่พระนิพพาน ยังช่วยให้สัตว์โลก เทวดา และ
พรหมทั้งหลายหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นการโน้มน้าวใจผู้รับสารประจักษ์ถึง
ความสำคัญของทานบารมีที่ไม่เพียงส่งผลต่อผู้ปฏิบัติ หากยังส่งผลต่อสัตว์โลก เทวดา
และพรหมทั้งหลายที่ยังคงเวียนว่ายให้สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์อีกด้วย

นอกจากความสำคัญของทานบารมีจะปรากฏในคำกล่าวของพระเวสสันดร
ดังตัวอย่างข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงใช้การเพิ่ม
ความโดยแสดงรายละเอียด และแสดงเหตุผลผ่านความคิดหรือคำกล่าวยกย่องของ
ตัวละครอื่น ดังตัวอย่างในกัณฑ์สักกบรรพ เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานพระนาง
มัทรีแก่พราหมณ์แปลง พระนางไม่ได้แสดงอาการหวั่นไหวหรือเศร้าโศกเสียใจในการ
กระทำของพระเวสสันดร ดังความที่ว่า

สมเด็จพระยอดกัญญานารีรัตนมัทธราชบุตรี เมื่อพระบรมราชสามี
ทรงประสาทพระราชทานแก่พฤตมาจารย์นั้น นางท้าวจะได้ไหวหวั่นพรั่น
พระทัยโหม่นสั่นทนต์ ถึงพระพักตร์เศร้าสลดอัสสขสลดคลอคล่องพระนัยนา
นั้นหามิได้ พิมพ์พระพักตร์ผ่องใสบริสุทธิ์สิริวิลาส ดูจดวงบงกษณกามาต
อันแบ่งบาน ด้วยทรงพระวิจารณ์จินตนา ว่าท้าวเธอทรงพระราชศรัทธา
บริจจาค ซึ่งนางแก้วอันหายากอย่างอาตมา ด้วยพระทัยมิได้กรุณาแห่ง
หน่าย เหตุเคลือบแคลงระแวงเรื่องร้ายสิ่งใดมิได้มี ทรงประสาทเพราะ
ประสงค์ศรีสวัสดิ์พรเพญโพธิสมบัติ จะแลกเอาพระพุทธรัตตนวราญาณ อันเป็น
เอกอริยธรรมาภิสัทธาพิเศษ จะข้ามสัตว์ให้พ้นเขตสงสารสาคร (๒๕๓๔ :

ความข้างต้นกล่าวว่าพระนางมัทรีไม่ได้มีอาการหวั่นไหวหรือเศร้าโศกเสียใจที่พระเวสสันดรพระราชทานพระนางเพื่อเป็นทานแก่พราหมณ์แปลง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเลือกใช้การเพิ่มความโดยแสดงรายละเอียดและแสดงเหตุผลในพระดำริของพระนางมัทรีโดยกล่าวว่านอกจากพระนางจะไม่ทรงหวั่นไหวหรือเศร้าโศกเสียใจแล้ว พระนางยังทรงเข้าพระทัยในการกระทำของพระเวสสันดรที่ทรงทำเพราะปรารถนาพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นอกจากนี้ ยังมีการแสดงรายละเอียดที่กล่าวถึงความสำคัญของทานว่าเป็นสิ่งที่ช่วยนำสัตว์โลกข้ามพ้นวัฏสงสาร เป็นการเน้นย้ำให้ผู้รับสารตระหนักทราบในความสำคัญของทานบารมีที่พระเวสสันดรทรงมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของสรรพสัตว์ทั้งหลายในวัฏสงสาร

๒. ความสำคัญของเมตตาและศีล นอกจากทานบารมีซึ่งเป็นบารมีหลักของเรื่อง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงนำเสนอบารมีอื่น ได้แก่ เมตตาบารมี และศีลบารมี ในฐานะบารมีที่พระเวสสันดรทรงมุ่งบำเพ็ญตั้งแต่ต้น ทั้งยังเป็นพื้นฐานสู่การบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ในเรื่อง ส่งผลให้ผู้รับสารตระหนักทราบถึงความเป็นผู้มีเมตตาจิต และดำรงตนอยู่ในศีลธรรมที่พระเวสสันดรทรงถือปฏิบัติมาตลอดพระชนม์ชีพ ในการเสนอสารเหล่านี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเลือกใช้วิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การเพิ่มความ การขยายความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด ประกอบกับการใช้วิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดงข้อมูล และการอธิบายโดยแสดงรายละเอียด ดังตัวอย่างในกัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ และกัณฑ์นครกัณฑ์ ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรเข้าไปกราบทูลลาพระเจ้ากรุงสญชัย และพระนางมุลีทีก่อนที่จะเสด็จออกจากเมือง พระองค์ได้กล่าวถึงบุญที่จะทรงบำเพ็ญเมื่ออยู่ในป่า ดังความที่ว่า

จะถวายบังคมลาผ้าอุลัพระบาทออกสู่ไพร่ อัมมันตปฏิวะสิสส์ จัก
เสวยทุกขวิบัติไทยในพระหิมวาต อันอาเกียนด้วย พาลมฤคราชจะมีทา
จะบำเพ็ญพรตพรหมจริยาเมตตาผาณ... ("พระมหาเวสสันดรชาฎก
ทานกัณฑ์," ลัณากระดาดะฝรั่ง : ๒๒)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงขยายความโดยแสดงข้อมูลถึงบุญที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเมื่อประทับ ณ ป่าหิมพานต์ โดยกล่าวว่า “จะบำเพ็ญพรตพรหมจริยามิตตามาน” คือ การบำเพ็ญเมตตาบารมี เป็นการเน้นย้ำถึงบุญที่พระเวสสันดรทรงมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าความในอรรถกถาที่กล่าวเพียงว่า “หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๖๔๔) การขยายความโดยแสดงข้อมูลเช่นนี้ นอกจากเป็นการเน้นย้ำความเป็นผู้มีจิตเมตตาของพระเวสสันดรแล้ว ยังแสดงให้เห็นความสำคัญของเมตตาบารมีในฐานะบารมีที่เป็นจุดเริ่มต้นของความมุ่งมั่นและความตั้งพระทัยที่จะบำเพ็ญทานบารมีอย่างแรงกล้าของพระองค์ เพื่อความปรารถนาอันสูงสุด คือการนำพาสัตว์โลกข้ามพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ในกัณฑ์วนประเวศน์ เมื่อพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหาเดินทางมาถึงเขาวงกต ทรงประทับในพระอาศรมที่พระอินทร์รับสั่งให้พระวิษณุกรรมสร้างถวาย ทั้ง ๔ พระองค์ทรงถือเพศบรรพชิต นับแต่นั้นมาสัตว์ทั้งหลายบริเวณนั้นก็ไม่มีความอาฆาตพยาบาทต่อกัน ดังความต่อไปนี้

เวสสันดรราชา อันว่าพระจอมจักรพาลพิภพลีฬี ปญฺจ สีลानी ทรง
รักษาเบญจางคิกพิธิศีลอาจารย์ จตุพรหมวิหารแสนสุขวิเศษ บรรดา
สรรพสัตว์ทั่วทั้งขอบเขตก็สิ้นพยาบาท ชวนกันอภิวาทถวายพร ปักษา
ทิชากรก็ส่งเสียงสรรเสริญพระบารมี (มหาเวสสันดรชาดกถาถนายน
เทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ : ๘๐)

จากตัวอย่างข้างต้น ความในพระนิพนธ์ มีการขยายความโดยแสดงข้อมูลถึงบุญที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญ โดยกล่าวว่าพระองค์ทรงรักษาศีล ๕ และบำเพ็ญพรตพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นการเน้นย้ำให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าความในอรรถกถาที่กล่าวถึงเพียงอานุภาพจากพระเมตตาของพระเวสสันดร ความว่า “แม้เหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวงในที่ ๓ โยชนโดยรอบ ได้เฉพาะซึ่งเมตตาจิตต่อกันและกัน ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของพระมหาสัตว์” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๖๗๒) โดยในส่วนของศีล ๕ สำหรับบุคคลทั่วไปถือเป็นศีลขั้นพื้นฐาน ประกอบไปด้วยการเว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการละเมิดในกาม เว้นจากการกล่าวเท็จ และเว้นจากการดื่มน้ำเมา สำหรับผู้ถือเพศดาบส คือบวชเป็นฤๅษี ย่อมถือศีล ๕ เช่นเดียวกัน ต่างแต่เพียงความ

เคร่งครัดเป็นพิเศษ คือไม่ข้องเกี่ยวในเรื่องเพศ (พระครูวิจิตรธรรมโกศล ๒๕๓๖ : ๔๐) เหตุนี้พระเวสสันดรซึ่งถือเพศเป็นดาบสในขณะนั้นจึงทรงถือศีล ๕ โดยสมาทาน ศีล ๕ ประการ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการกล่าวเท็จ เว้นจากการดื่มน้ำเมา และเว้นการนอนกับสตรี แสดงให้เห็นว่า ศีล ๕ ที่พระเวสสันดรทรงถือปฏิบัติมีความเคร่งครัดมากกว่าศีล ๕ ที่คนทั่วไปยึดถือกัน

สำหรับพรหมวิหาร ๔ นั้น ประกอบไปด้วย เมตตา คือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณา คือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์ มุติตา คือความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และอุเบกขา คือการวางเฉย อันมีผลจากผลบุญที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญเหล่านี้ ส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายสิ้นความพยายาบท แสดงให้เห็นว่าบารมีจากการที่ทรงรักษาศีล และบำเพ็ญพรหมวิหารของพระองค์สามารถแผ่อานิสงส์ไปยังสรรพสัตว์รอบข้างให้มีเมตตาจิตต่อกันได้

นอกจากกล่าวถึงหลักธรรมที่พระเวสสันดรทรงปฏิบัติแล้ว ยังมีการขยายความ โดยแสดงรายละเอียดถึงสัตว์ทั้งหลายที่ร่วมกันถวายพระพรพระเวสสันดร และบรรดานกที่ส่งเสียงสรรเสริญพระองค์ แสดงถึงพระบารมีที่แผ่ไพศาลที่แม้แต่สัตว์ยังรับรู้และร่วมสรรเสริญ พร้อมกันนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดที่กล่าวถึงระยะทาง จากการกำหนดระยะทาง ๓ โยชน์ เป็นการกล่าวอย่างกว้างว่า “บรรดาสัตว์ทั่วทั้งขอบเขต” การกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นอานุภาพแห่งผลบุญของพระเวสสันดรที่กว้างไกล และแผ่ไพศาลมากกว่าการกำหนดระยะทางที่แน่นอน

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ก่อนที่พระเวสสันดรจะเสด็จกลับกรุงสรีร์ ทรงกลับเข้าไปยังพระอาศรมเพื่อระลึกถึงช่วงเวลาที่ยังทรงปฏิบัติธรรมตลอด ๙ เดือน ๑๕ วัน ความว่า

อิหฺม สุณัน โอพระอาศรมบทนี้ไซ้ร เป็นที่อาตมะได้สืบสร้างศีล
บารมี นับได้เก้าเดือนกับสิบห้าราตรีเป็นกำหนดได้ทรงประพฤติพรหม
พรตพิริณาน บำเพ็ญมกุฏทานอันยอดเยี่ยม เสียสละภริยานุตรบริจาคน
เป็นมหัศจรรย์ พื้นพสุธานี้ก็มาบันลือลั่นทั่วสกลโลก นับวันแต่จะวิโยค
จำไกล [โอพระอาศรมศาลาลัยแลละเลื่อมฟ้า ตั้งแต่นี้จะโรยรา
แรมนิราศ ใครเลยจะมาแผ้วกวาด เสียตายเอยแต่อาวาสหว่าง
จกกรม ทั้งแท่นที่ประทมศิลาแก้ว นับวันแล้วแต่จะจำไกล โอ
พระอาศรมจะประลัยด้วยเพลิงป่า ทั้งฝูงสัตว์ นานาจะยื้อแย่ง จะ

ยับเยินทั่วทุกหนแห่งเห็นเวทนา] ทรงพระอาลัยในพระบรรณศาลา
มิใคร่จะนิราศ ปทกษิณ กตฺวา แล้วกระทำประทักษิณพระอาวาสสิ้น
ตติยวาร ถวายทศนักษิณโมธานด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วเสด็จสถิต
ยังหน้ามุขพระอาศรม ทรงพระปริตตาทิรมย์ราชนฤทัย ด้วยสมดังพร
สหัสสนัยน์นั้นแล (มหาเวสสันดรชาดกกล่าววนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔

: ๒๕๓๔)

จากตัวอย่างข้างต้น ความในพระนิพนธ์ มีการขยายความโดยแสดงข้อมูลถึง
ธรรมที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญ จากที่อรธกถากล่าวถึงเพียง “สมณธรรม” คือ ธรรม
ของผู้สงบ หรือผู้ระงับบาป เป็นความใหม่ว่า พระอาศรมแห่งนี้เป็นที่ที่พระองค์ได้
สืบสร้าง “ศีลบารมี” คือ บารมีจากการประพฤติดีทั้งทางกายและวาจา (พระพรหม
คุณาภรณ์ ๒๕๕๑ : ๓๙๑) แสดงถึงการเน้นย้ำหลักธรรมที่พระองค์ทรงบำเพ็ญให้ชัดเจน
ยิ่งขึ้น ทั้งยังมีการขยายความโดยแสดงรายละเอียดถึงการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ว่า
ทรงบำเพ็ญทานที่ทำได้ยาก คือการบริจาคบุตรและภริยา ซึ่งในอรธกถากล่าวถึงการ
บริจาคบุตรเพียงอย่างเดียว

นอกจากการขยายความข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส ยังทรงใช้การเพิ่มความโดยแสดงรายละเอียดเพื่อกล่าวถึงความยินดีของ
พระเวสสันดรที่พระองค์ได้เสด็จกลับกรุงสรีที่ตามพระพรที่ทรงขอจากพระอินทร์ แสดง
ให้เห็นว่าการบำเพ็ญทานบารมีส่งผลให้พระองค์ได้รับในสิ่งที่ทรงปรารถนา เป็นการ
โน้มน้าวใจให้ผู้รับสารมุ่งทำทานอย่างพระเวสสันดร

นอกจากนี้ เนื้อความตอนดังกล่าวยังมีความโดดเด่นที่การเพิ่มความในบทที่
พระเวสสันดรแสดงความอาลัยต่อพระบรรณศาลา ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระเวสสันดรได้
บำเพ็ญบารมีตลอดระยะเวลาที่ทรงอยู่ในป่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต
ชิโนรส ทรงขยายความโดยแสดงรายละเอียดในลักษณะของบทแสดงความอาลัย
แทรกเอาไว้ โดยกล่าวว่าเมื่อพระเวสสันดรเสด็จไปจากพระอาศรมแห่งนี้คงไม่มีผู้ใด
มาคอยทำความสะอาด ทั้งยังกล่าวด้วยความอาลัยถึงช่วงเวลาที่พระองค์ได้จกรม
เจริญภาวนา และเมื่อพระองค์ไม่ได้ประทับ ณ ที่แห่งนี้พระอาศรมคงมอดไหม้เพราะ
ไฟป่า และฝูงสัตว์ทั้งหลายก็จะยื้อแย่งจนเกิดความโกลาหลวุ่นวาย ความที่เพิ่มเข้ามานี้

ไม่เพียงเป็นการแสดงความอาลัยรัก และความผูกพันที่พระเวสสันดรมีต่อพระบรรณศาลาเท่านั้น หากยังเป็นความที่แสดงให้เห็นอนิสงส์จากพระเมตตาของพระองค์ที่ได้แผ่ไพศาลไปทั่วทุกที่ที่ทรงประทับอยู่ ส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายทั่วบริเวณนั้นต่างมีเมตตาจิตต่อกัน และเมื่อพระเวสสันดรต้องเสด็จไปเมตตาจิตทั้งหลายที่เคยมีก็จะกลับกลายเป็นความพยายาพเบียดเบียน และการแก่งแย่งของสัตว์เหล่านั้น

การกล่าวถึงเมตตาบารมี และศีลบารมีของพระเวสสันดรนอกจากแสดงให้เห็นพระบารมีอื่นๆ นอกเหนือจากทานบารมีที่พระเวสสันดรทรงมุ่งบำเพ็ญในพระชาตินี้ ยังเป็นการเน้นย้ำความสำคัญของเมตตาบารมีและศีลบารมี ในฐานะบารมีที่เป็นจุดเริ่มต้นของการสืบสร้างทานบารมีอันยิ่งใหญ่ในเรื่อง กล่าวคือ การที่พระเวสสันดรสามารถตัดพระทัยยกพระกุมารให้เป็นสิทธิขาดแก่ชุก และยกพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์แปลงย่อมเป็นผลมาจากความเป็นผู้มีเมตตาจิต และการดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอย่างมั่นคง พระองค์จึงสามารถกระทำในสิ่งซึ่งคนทั่วไปทำได้ยาก นอกจากนี้ ยังเป็นการเน้นย้ำให้ผู้รับสารตระหนักทราบถึงน้ำพระทัยอันกว้างใหญ่ไพศาลของพระเวสสันดรที่ทรงมีความมุ่งมั่น และตั้งพระทัยแน่วแน่ที่จะพาสัตว์โลกข้ามพ้นวัฏสงสาร เป็นการโน้มนำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่เป็นคุณงามความดีเช่นเดียวกับที่พระเวสสันดรทรงมุ่งบำเพ็ญนำไปสู่ความสงบสุขอันเนื่องมาจากผลของบารมีที่ได้กระทำไว้

๓. คุณธรรมในด้านต่างๆ ที่บุคคลพึงปฏิบัติ ความโดดเด่นอีกประการหนึ่งของร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คือการที่ทรงเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับคุณธรรมในด้านต่างๆ ที่บุคคลพึงปฏิบัติ อย่างเด่นชัด อันเป็นลักษณะของคุณธรรมตามสถานภาพของบุคคลในสังคม ได้แก่ ความกตัญญูตบ่เวที่ ความจงรักภักดี และทศพิธราชธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ความกตัญญูตบ่เวที่ คำว่า “กตัญญูตบ่เวที่” แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ “กตัญญู” หมายถึง รู้คุณท่าน และ “กตเวที่” หมายถึง ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน (พระพรหมมณัฎฐาภรณ์ ๒๕๕๑ : ๒) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเสนอสารด้านความกตัญญูตบ่เวที่โดยใช้วิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การเพิ่มความขยายความ และการเปลี่ยนแปลงความ ประกอบกับการสื่อสารโน้มนำใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดงรายละเอียด การอธิบายโดยแสดงเหตุผล และการใช้ความเปรียบดังตัวอย่างในกัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์นครกัณฑ์ กัณฑ์วนประเวศน์ และกัณฑ์กุมาร ดังนี้

ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรจะเสด็จออกจากกรุงสรีพี ทรงกล่าวคำ
อำนวยการต่อพระเจ้ากรุงสญชัยและพระนางผุสดี ความว่า

จะถวายบังคมลาผ้าอุสัณห์พระบาทออกสู่ไพร่ อมรินทร์ปฏิเสวิสส์ จัก
เสวยทุกขวิบัติไทยในพระหิมวาศ อันอาเกียณด้วยพาลมฤคธาจะบีทา
พระองค์จึงทรงสำราญด้วยกามศุข บำราษสรรพสิ่งทุกข้อย่ามิไทย
เมื่อกราบทูลบรมไทธราชด้วยบาทพระคาถาฉะนี้ มาตุสันตีกัณคันทว่า
จึงเสด็จไปทูลลาพระชนนีเหมือนหนึ่งทูลพระชนกนาค ให้ทรงพระอนุญาต
บรรพชากร ซึ่งจะไปสถิตยั้งสังขรศิริยวงกฎ (“พระมหาเวสสันดรชาฎก,
ทานกัณฑ์,” สำเนากระดาศฝรั่ง : ๒๒)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นความที่พระเวสสันดรกล่าวกับพระเจ้ากรุงสญชัย และพระนาง
ผุสดีถึงความทุกข์ยากในป่าที่เต็มไปด้วยสัตว์ต่างๆ แต่กระนั้นพระองค์ก็ทรงยินยอมเพื่อ
ไม่ให้พระเจ้ากรุงสญชัย และพระนางผุสดีต้องลำบากพระทัย แสดงถึงความมกตัญญูตเวที
ของพระเวสสันดรในฐานะบุตรที่ไม่ทำให้บิดามารดาต้องเดือดร้อนใจ นอกจากนี้ สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในคำกล่าว
อำนวยการที่พระเวสสันดรกราบทูลต่อพระเจ้ากรุงสญชัย จากที่อรรถกถากล่าวว่า “เชิญ
พระองค์จุมอยู่ในเบือกตม คือกามเกิดพระเจ้าข้า” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ :
๖๔๔) เป็นความใหม่กว่า “พระองค์จึงทรงสำราญด้วยกามศุข บำราษสรรพสิ่งทุกข้อย่า
มิไทย” แสดงถึงความห่วงใย และความปรารถนาดีที่พระเวสสันดรทรงมีต่อพระเจ้ากรุง
สญชัยและพระนางผุสดีอยู่เสมอ แม้ว่าพระองค์จะต้องออกไปเผชิญชะตากรรมอย่าง
ยากลำบากในป่าก็ตาม

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ ตอนพระเจ้ากรุงสญชัยกล่าวกับพระเวสสันดรถึงคุณสมบัตินี้
ของบุตรที่ดีที่มีหน้าที่ทดแทนคุณบิดามารดาด้วยความมกตัญญูตเวที ทรงกล่าวข้อความ
ว่า

อนึ่ง ธรรมด่าว่าลูกแก้วเกิดกับบอทยกอย่างอภิชาติเช่นปิโยรส ชีวดี
บริจจุชิตวา ย่อมจะเสียสละชนมชีพแทนทดสอของคุณพระชนกชนนี โดย
กิจกตัญญูตเวทีทางธรรมวิเศษ ปีตุ ทุกข์ อุทพุพเพ จะพึงบำบัดเสีย

ซึ่งทุกขเทวชนของพระบิดามารดาฯ ทั้งพระวงศาตมณเฑียรราชประยูร
(มหาเวสสันดรชาดกล้านนพเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ : ๒๕๔)

เพราะ จากตัวอย่างข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้
วิธีการแปลแต่งโดยการขยายความ ประกอบกับการอธิบายโดยแสดงรายละเอียดเพื่อ
กล่าวถึงความเป็นบุตรที่ดีของพระเวสสันดร โดยกล่าวว่าพระเวสสันดรทรงเป็น
“อภิชาตบุตร” คือบุตรที่ดีกว่าเลิศกว่าบิดามารดา (พระพรหมคุณาภรณ์ ๒๕๕๑ : ๙๔)
ทั้งยังมีการแสดงข้อมูลถึงความกตัญญูกตเวทีของพระเวสสันดรโดยกล่าวว่า บุตรที่ดี
อย่างพระเวสสันดรย่อมเสียสละได้แม้กระทั่งชีวิตเพื่อทดแทนคุณบิดามารดา และปลด
เปลื้องความทุกข์แก่ญาติพี่น้องทั้งหลายเหตุเพราะพระเวสสันดรทรงมีความกตัญญูกตเวที
ซึ่งเปรียบได้กับธรรมอันวิเศษ แสดงถึงการเน้นย้ำคุณธรรมของผู้เป็นบุตรคือความกตัญญู
กตเวทีให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าความในอรรถกถาที่กล่าวอย่างกว้างๆ เพียงว่า “ธรรมดาบุตร
ควรนำความทุกข์ของบิดามารดาหรือพี่น้องหญิงออกเสีย ด้วยคุณที่ควรสรรเสริญอันใด
อันหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน” (มหาภูมิภวราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๙๐๒-๙๐๓) ทั้งนี้ เพื่อ
เป็นการยกย่องพระเวสสันดรที่ไม่เพียงแต่ทรงมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมี หากแต่ยังทรง
ประพฤติปฏิบัติตนตามหน้าที่ของบุตรเพื่อทดแทนพระคุณของบิดามารดา ในที่นี้คือ การที่
พระเวสสันดรเสด็จกลับไปครองราชสมบัติยังกรุงสรีที่ ซึ่งเปรียบเสมือนการปลดเปลื้อง
ความทุกข์ทรมานให้กับพระเจ้ากรุงสญชัย และพระนางผุสดีที่ทรงขับไล่พระเวสสันดร
ผู้ไม่มีความผิดออกจากเมือง ซึ่งในความรู้สึกของทั้งสองพระองค์การกระทำนี้ถือเป็นการ
กรรมอันใหญ่หลวงที่ทั้งสองพระองค์ทรงสร้างขึ้น ดังความที่พระเจ้ากรุงสญชัยกล่าวว่า
“เป็นกรรมอันทารุณกำเริบร้ายวิปริตผิดอยู่แล้ว” (มหาเวสสันดรชาดกล้านนพเทศนา
๒๕๓๔ : ๒๕๔)

ความกตัญญูกตเวทีเป็นธรรมสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ใน
สิงคาลสูตร* เรื่องที่ศกทั้ง ๖ ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของบุตรที่ต้องแสดงความกตัญญูกตเวที
ต่อบิดามารดาโดยเลี้ยงท่านทดแทน ทำกิจธุระของท่าน ดำรงรักษาวงศ์สกุลให้คงอยู่

* พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่นุสรของนางสิงคาลมาตา ว่าด้วยเรื่องอบายมุข มิตระแท้ มิตระเทียม ทศ ๖
เป็นต้น และได้บรรจุใส่บาปัดติผล ดูในพระพรหมภูมิคุณาภรณ์ ๒๕๕๑ หน้า ๔๔๗.

และไม่เสื่อมเสียหาย ปฏิบัติตนเป็นคนดี เป็นผู้สมควรรับมรดก และเมื่อท่านล่วงลับ ทำบุญอุทิศให้ การที่พระเวสสันดรยอมกลับไปครองราชย์สมบัติตามคำทูลขอของพระเจ้ากรุงสทชัยเป็นการปฏิบัติหน้าที่ในหัวข้อ “ทำกิจธุระของท่าน” และเป็นการ “ดำรงรักษาวงศ์สกุลให้คงอยู่ไม่เสื่อมหาย” แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงมีความรับผิดชอบในหน้าที่ของบุตรที่ต้องมีความกตัญญูต่องานที่ต่อบิดามารดาโดยการปฏิบัติตนตามที่ได้รับคำสั่งหรือได้รับการขอร้อง เป็นการดูแลบิดามารดาในด้านจิตใจ และความรู้สึกที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการดูแลด้านร่างกาย

นอกจากพระเวสสันดร พระชาลี และพระกัณหาก็เป็นตัวละครสำคัญที่ถ่ายทอดคุณธรรมด้านความกตัญญูต่องานที่ได้อย่างชัดเจน ดังตัวอย่างในกัณฑ์กุมาร ที่พระชาลีทรงตระหนักได้ว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญโดยเฉพาะในเชื้อสายกษัตริย์เช่นพระองค์ เหตุนี้พระองค์จึงยอมขึ้นมาจากสระบัวโดยไม่รอให้พระบิดาตรัสเรียกอีกเป็นครั้งที่สอง

..... แต่อันว่าพระชาลีศรีสุริยราชกุมาร เมื่อได้สดับโองการพระบิดวงศ์
จึงคิดว่าอาตมาก็เป็นสุริยวงษ์วิสุทธิกษัตริย์ จะมานั่งให้พระบิดาตรัสถึง
สองครั้งมิควรนัก ถึงมาทว่าเจ้าทรลักษณ์มันจะโบายร้นฤาจะห้าหัน
ก็มีได้คิด จะสู้เสียสละชีวิตสนองคุณพระชนกนารถ (“กุมาร ผูก ๘
พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมาย,” สำนักกระตาศพุลสแก๊ป : ๒๓)

จากตัวอย่างข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเพิ่มความที่แสดงให้เห็นความกตัญญูต่องานที่ของพระชาลีโดยแสดงเหตุผลว่า พระชาลีทรงระลึกถึงความเป็นเชื้อสายกษัตริย์ของพระองค์ เหตุนี้จึงทรงยอมทำตามคำขอของพระบิดา และในตอนท้าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเพิ่มความโดยแสดงรายละเอียดถึงความกตัญญูต่องานที่ของพระชาลีให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยกล่าวว่า พระชาลีทรงยินยอมสละชีวิตเพื่อทดแทนพระคุณของพระบิดา แม้ว่าพระองค์จะถูกขูชกโดยตั้งจนถึงแก่ชีวิตก็ตาม เป็นวิธีการสร้างสารเพื่อเน้นย้ำความกตัญญูต่องานที่ของพระชาลีให้ชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าความในอรรถกถาที่กล่าวเพียงว่า “พระชาลีราชกุมารได้ทรงสดับพระคำรัสของพระราชบิดา จึงทรงคิดว่าตาพราหมณ์จึงทำตามใจเราเกิด เราจักไม่กล่าวคำสองกับพระราชบิดา” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๒๐) แสดงให้เห็น

ว่าพระชาติทรงตระหนักทราบถึงหน้าที่ของบุตรที่ดีที่พร้อมจะทำตามพระราชประสงค์ของพระราชบิดา แม้ว่าพระองค์จะต้องทนทุกข์ทรมานจากการกระทำนั้นก็ตาม

เมื่อสองกุมารต้องเดินทางไปกับชูชก ความในพระนิพนธ์ฯ มีการเพิ่มความทั้งสองกุมารฝากความให้พระเวสสันดรบอกกับพระนางมัทรี เพื่อให้พระนางคลายความกังวลและความห่วงใยที่มีต่อตน ความว่า

จงตรัสบอกวาลูกทั้งสองนี้โรคราโรค ทั้งทุกข์โศกพิบัติโศก
ไม่มีพา พรหมมณะแการุณาเหมือนหนึ่งลูกหลาน เลี้ยงรักษา
พยาบาลไปโดยดี อย่าให้พระแม่เจ้าโคกถึงข้าพระบาท อนึ่งลูกรัก
จะโรคราจำไกล จะเป็นตายประการใดนี้ก็ไม่ทราบเหตุ จะได้กลับมา
ทูลบทเรศนี้ก็ยากแล้ว สุชีวัน พระทูลกระหม่อมแก้วจงเสวยสุข ปราศจาก
สรรพทุกข์เป็นนิรันดร์ (“กุมาร ผูก ๘ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมายา,”
สำเนากระดานฟูลสแก๊ป : ๓๔)

จากตัวอย่างข้างต้น เนื้อความในอรรถกถาตอนเดียวกันกล่าวเพียงว่า สองกุมารขอให้พระเวสสันดรบอกกับพระนางมัทรีว่าตนสบายดี และขอให้พระเวสสันดรมีแต่ความสุข ส่วนในพระนิพนธ์ฯ มีการขยายความที่กล่าวถึงความเป็นอยู่ของสองกุมารว่า ทั้งสองไม่มีโรคภัยไข้เจ็บและไม่มีความทุกข์ใดๆ มากล้ากราย ทั้งยังมีการเพิ่มความเปรียบที่สองกุมารกล่าวว่าชูชก มีความเมตตาเลี้ยงดูตนเหมือนลูกหลาน ทั้งที่ความเป็นจริงทั้งสองพระองค์ต้องทนทุกข์ทรมานจากการกระทำของชูชก แต่เพราะความรัก ความห่วงใย และความกตัญญูตเวทีที่ทั้งสองกุมารมีต่อพระนางมัทรี สองกุมารจึงปกปิดความจริงว่าตนต้องทนกับความโหดร้ายทารุณของชูชก เพื่อไม่ให้พระนางมัทรีต้องกังวลพระทัยถึงพระองค์ ดังความที่ว่า “อย่าให้พระแม่เจ้าโคกถึงข้าพระบาท”

๓.๒ ความจงรักภักดี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงเสนอสารเกี่ยวกับความจงรักภักดีในฐานะคุณธรรมที่ภรรยาพึงมีต่อสามีผ่านวิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การขยายความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด ประกอบกับการใช้วิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดงรายละเอียด การอธิบายโดยแสดงข้อมูล การอธิบายโดยแสดงเหตุผล และการใช้ความเปรียบ ดังตัวอย่างในกัณฑ์หิมพานต์กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์ชูชก ดังนี้

ในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระนางมัทรีกราบทูลต่อพระเวสสันดรว่าจะขอเสด็จตามพระองค์ไปยังป่าหิมพานต์เพื่อปรนนิบัติรับใช้พระเวสสันดร ทรงกล่าวข้อความว่า

ถึงพระร่มเกล้าปกเกศเสด็จจรดไรราชสุริยวงศ์ จะนุกาฝ้าคงไป
 แห่งใด ข้าพระบาทก็จะตามเสด็จไปไม่ขออยู่ จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสู้
 สนนองพระคุณ กว่าจะสิ้นบุญข้ามัทรี ที่จะละพระราชสวามิฉันหามิได้
 แม้จะตกไร่แสนกัณดาร จะบริโภคมูลผลอาหารต่างโภชนา ก็จะต้อง
 ทรมาณหามาปฏิบัติพระองค์ ถึงแม้มาตรจะปลดปลงก็มีได้คิด จะเอา
 ชีวิตนี้เป็นเกือกทองรองธูลีพระบาท แม้นมีทรงพระอนุญาตให้ตาม
 เสด็จไป อัครี อุชฺชาลยิตวาน ข้ามัทรีก็จะก่อไฟให้รุ่งโรจน์โศกเข้าตาย
 เห็นจะดีกว่าอยู่ให้คนทั้งหลายเขานินทา ว่ามีพระภักดาแต่เมื่อยามสุข
 ถึงเมื่อยามทุกข์ไม่ทุกข์ด้วย ดีแต่จะรื่นรอยอยู่ในพระบุรี จะขอเสด็จตาม
 จรลีไปสู่ยากเมื่อยามจน อนุวติ หตฺถินี ดุจนางข้างต้นอันยุรยาตร ติดตาม
 พระยาราชกุญชร หนุตตี มิงาอันงอนงามสง่า เชตฺตสนฺต อันสัจจรทองเที่ยว
 ไปในทุ่งทำอันลุ่มลาด ก็ติดตามมิได้คลาดพระยาศุขสาร ยถา อันนี้แลมี
 อาการฉนั้นใด ข้าพระบาทก็จะพาสองตรุนราชไปมิได้ห่าง ปจฺจนโศ แต่เบื้อง
 พระประยูรวงศ์พระร่มเกล้า มาตราว่ามีทุกข์เท่าถึงอันตราย จะวิ่งไปก่อน
 ให้ตายต่างพระองค์ผู้ทรงพระคุณ ประกอบไปด้วยพระการุณแก่ข้า
 บริจาริกา (มหาเวสสันดรชาดกกล้านวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ :
 ๒๙๙-๓๐)

ความข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงให้การ
 ขยายความ ประกอบกับการอธิบายโดยแสดงรายละเอียด เพื่อแสดงให้เห็นความจงรัก
 ภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดร โดยกล่าวว่า “จะเอาชีวิตและกายนี้ไปสนนองคุณ
 กว่าจะสิ้นบุญข้ามัทรี” กล่าวคือ พระนางมัทรีจะขอตามเสด็จพระเวสสันดร เพื่อคอย
 ปรนนิบัติรับใช้สนนองพระคุณไปจนกว่าพระนางจะสิ้นชีวิต ซึ่งความในส่วนนี้ไม่ปรากฏ
 ในอรรถกถา ทั้งยังมีการขยายความโดยแสดงรายละเอียดถึงความยากลำบากที่พระนาง
 มัทรีจะต้องพบเจอ โดยกล่าวว่า “แม้จะตกไร่แสนกัณดาร จะบริโภคมูลผลอาหารต่าง
 โภชนา ก็จะต้องทรมาณหามาปฏิบัติพระองค์” กล่าวคือ แม้พระนางมัทรีจะต้องประสบ

ความยากลำบาก ต้องทนบริโภคผลไม้ต่างๆ เพื่อประทังชีวิต แต่พระนางมัทรีก็ไม่ได้คิดจะทอดทิ้งพระเวสสันดร กลับทรงพร้อมที่จะปรนนิบัติรับใช้อยู่เคียงข้างพระเวสสันดร แม้ว่าพระนางมัทรีจะต้องทนทุกข์ทรมานก็ตาม

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงขยายความโดยใช้ความเปรียบ ดังที่กล่าวว่า “จะเอาชีวิตนี้เป็นเกือกทองรองพระบาท” เพื่อเน้นย้ำถึงความจงรักภักดีของพระนางมัทรี ที่พระนางทรงยอมเป็นแม่กระทั่ง “เกือกทองรองพระบาท” ซึ่งเป็นของใช้ที่อุ้งเท้าที่สุด และมีหน้าที่ป้องกันผู้สวมใส่ให้พ้นจากความเจ็บปวด แสดงให้เห็นว่า พระนางมัทรีพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อทดแทนพระคุณของพระเวสสันดร ความในส่วนนี้สอดคล้องกับเนื้อความในตอนท้ายของเหตุการณ์ที่พระนางมัทรีกล่าวว่า “...มาตรวจมีทุกข์เท่าถึงอันตราย จะวิ่งไปก่อนให้ตายต่างพระองค์ผู้ทรงพระคุณ ประกอบด้วยการอุกักข้าบริจาริกา” (มหาเวสสันดรชาดกฉานวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ : ๓๐) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ความเปรียบเพื่อเปรียบเทียบพระนางมัทรีว่า ทรงเปรียบเสมือนหญิงรับใช้ที่ยอมสละชีวิตเพื่อปกป้องพระเวสสันดรผู้มีพระคุณให้พ้นจากอันตรายทั้งปวง เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะของพระนางมัทรีจากหญิงที่ต้องการการดูแล ดังที่อรธกถากล่าวว่า “หม่อมฉันจักเป็นผู้ที่เลี้ยงง่ายของพระองค์ จักไม่เป็นผู้เลี้ยงยากของพระองค์” ให้เป็นหญิงที่พร้อมจะดูแลและปกป้องสามีให้พ้นจากภยันตรายต่างๆ ถือเป็นการสร้างความเข้มข้นทางภาษาเพื่อเน้นย้ำความจงรักภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดร และเน้นย้ำถึงความเป็นผู้มีพระคุณของพระเวสสันดรให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

ในกัณฑ์สักกบรรพ เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานพระนางมัทรีเป็นทานแก่พราหมณ์แปลง พระนางมัทรีได้กล่าวข้อความที่แสดงถึงความเข้าพระทัยในการกระทำของพระเวสสันดร ความว่า

ข้าแต่พระบาทจอมจุฬารจรโลกลุณ จะนำนิกรให้พ้นจตุรโหม
สาคร ดังฤมาทรงพระอนุสรณ์เคสื้อบแคลงแห่งในข้าพระบาท ผู้ได้
ฉลองละอองบทรณูมาศพระร่มเกล้า แต่แรกจรนุดรณยุพเยาว์ยามเสวย
สวัสด์ มิได้เคยระคายขุ่นหมองข้องขัดพระอาญา ก็ยอมทราบอยู่ได้
พระบาทาทิข้าวัด เมื่อพระเป็นเจ้าจะบริจาคข้าผู้ทาสให้แก่ผู้ใด จะนำ
ไปเป็นทาสช่วงใช้ หรือจะจำนงจำหน่าย ด้วยมีกมลมุ่งหมายประสงค์ทรัพย์

หรือปรารถนาเลือดเนื้อจะเชือดสับให้ สิ้นชีวาสัญ ก็ตามแต่เจตนาผู้นั้นจัก
 ปองประโยชน์ ข้าพทรีนี้มีได้มีพัสติโรให้เคื่องข้อง จะเอาชีวิตและ
 กายนี้ถวายฉลองพระเดชพระคุณ วิบุลยงกษบาทพระราชสามี ด้วย
 กตัญญูกตเวทีทางธรรมสุจริต ขอพระองค์อย่าทรงพระอาโศกพิโรธนัก
 แหนงพระทัย จะมีพระกมลมองใสโสมนัสเปรมปรีดิ์ ด้วยภริยาทานบารมี
 คือข้าพบาท อันยินยอมพร้อมด้วยพระราชศรัทธา ในกุศลเจตนาอัน
 แล้วแล (มหาเวสสันดรชาดกฉ้านวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ : ๒๑๔)

ความข้างต้นนอกจากแสดงให้เห็นว่า พระนางมัทรีทรงทราบตระหนักในความ
 สำคัญของทานที่ทำให้พระเวสสันดรสามารถพาสัตว์โลกข้ามพ้นวิญญูสงสาร ยังแสดงถึง
 ความจงรักภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรอย่างล้นพ้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
 กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดในความที่พระนางมัทรี
 กล่าวถึงพระเวสสันดร จากที่กล่าวว่า “พระองค์ท่านนั้นเป็นภัสดาเป็นใหญ่ของหม่อมฉัน”
 (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๖๖) เป็นความใหม่ว่า พระเวสสันดรเปรียบเสมือน
 “พระเป็นเจ้า” สามารถบริจาดพระนางผู้เปรียบเสมือน “ทาสี” แก่ผู้ที่ต้องการ แม้ว่าคน
 ผู้นั้นจะนำพระนางไปเป็นทาสรับใช้ นำไปจำหน่าย หรือนำไปเพราะต้องการชีวิต พระนาง
 ก็จะไม่โกรธและไม่ขัดข้อง แต่กลับทรง “ยินยอมพร้อมด้วยพระราชศรัทธา” คือยอมให้
 พระเวสสันดรทรงบริจาดด้วยความเชื่อมั่นในสิ่งที่พระเวสสันดรทรงกระทำ เพื่อให้ทาน
 ในครั้งนี้เป็นทานที่บริสุทธิ์และสมบูรณ์

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงใช้การ
 ขยายความ ประกอบกับการอธิบายโดยแสดงข้อมูลว่า พระนางพร้อมถวายชีวิตเพื่อ
 ทดแทนพระคุณพระเวสสันดรด้วยความกตัญญูกตเวที ดังความที่กล่าวว่า “จะเอาชีวิต
 และกายนี้ถวายฉลองพระเดชพระคุณ วิบุลยงกษบาทพระราชสามี ด้วยกตัญญูกตเวที
 ทางธรรมสุจริต” แสดงถึงความสำนึกในพระคุณของพระเวสสันดร พระนางมัทรีจึงมุ่งจะ
 ทดแทนด้วยชีวิตของพระนางเอง

นอกจากการกล่าวถึงความจงรักภักดีของพระนางมัทรีแล้ว สมเด็จพระมหา
 สมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังเสนอสารเกี่ยวกับความจงรักภักดีที่ภรรยาพึงมีต่อ
 สามีผ่านตัวละครฝ่ายปฏิกษอย่างนางอมิตตดา ดังตัวอย่างในกัณฑ์ชูชก สมเด็จ

พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้การอธิบายโดยแสดงเหตุผลที่นางอมิตตดาคอยดูแลรับใช้ชุกเป็นอย่างดี ว่าเป็นเพราะนางคิดเสมอว่าตนเองเป็นทาสของชุก

ส่วนนางอมิตตาดรณนาเรศ ก็อุปมาอุปไมยกับนางอมิตตดา คือสำหรับปรินิบัติสามีเป็นอุกฤษฏ์วัตรจารีอย่างยิ่ง ดุนี้ก็ประเสริฐกว่าฝูงหญิงสิ้นทั้งบ้านนั้น ด้วยมาคิดสำคัญว่าเป็นทาสของเจ้าชรา (“ชุก ผูก & พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมมา,” สำเนากระดาดหุสแก๊ป : ๔)

ความข้างต้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้การเพิ่มความ ประกอบกับการอธิบาย โดยแสดงเหตุผลถึงเหตุที่นางอมิตตดาต้องยอมตัวเป็นภรรยาทำหน้าที่ปรินิบัติรับใช้ชุก อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง โดยกล่าวว่า เป็นเพราะนางอมิตตดาระลึกอยู่เสมอว่านางเป็นทาสของชุก และต้องยอมชดใช้หนี้สินแทนบิดามารดา นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังทรงขยายความ โดยแสดงรายละเอียดเพื่อเน้นย้ำการทำหน้าที่ภรรยาที่ดีของนางอมิตตดาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กว่าความในวรรกถาที่กล่าวเพียงว่า “นางอมิตตดาปนาได้ปฏิบัติพราหมณ์โดยชอบ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๖๗๒) เป็นความใหม่ว่า “นางอมิตตาดรณนาเรศ ก็อุปมาอุปไมยกับนางอมิตตดา คือสำหรับปรินิบัติสามีเป็นอุกฤษฏ์วัตรจารีอย่างยิ่ง” แสดงให้เห็นว่าแม้นางอมิตตดาจะต้องปฏิบัติหน้าที่ในฐานะภรรยาของชุกด้วยความไม่เต็มใจ แต่นางก็สามารถทำได้อย่าง “ประเสริฐกว่าฝูงหญิงสิ้นทั้งบ้านนั้น” ทั้งนี้ เพื่อให้สมกับหน้าที่ของภรรยาที่ดีซึ่งเป็นค่านิยมหลักของคนในสังคมมาทุกยุคทุกสมัย

การที่ภรรยาแสดงความจงรักภักดีต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์ ทั้งยังปรินิบัติรับใช้ ไม่ให้ขาดตกบกพร่อง แสดงถึงการให้ความสำคัญกับสามีทั้งในฐานะของหัวหน้าครอบครัว และผู้ให้ความปกป้องคุ้มครองภรรยาต่อภัยอันตรายหรือคำครหาต่างๆ ดังความที่พระนางมัทรีทรงกล่าวถึงความสำคัญของสามีว่า

ประการหนึ่งธรรมดาคือเป็นหญิงไร้สามี ถึงจะพรั่งพร้อมด้วยสักสิบชาย ก็ไม่คุ้มช้อยนิรภัยแห่งมหาชน จะได้แต่เจ็บช้ำด้วยคำคนไม่วายวันอันผัวนี้แลอาจจะป้องกันซึ่งความอาย ดูจวิตถารณประดับกายงามเจริญตา (“พระมหาเวสสันดรชาฎก, ทานกัณท์,” สำเนากระดาดฝรั่ง : ๒๖)

ความข้างต้นกล่าวถึงความสำคัญของสามิที่เป็นผู้ปกป้องคุ้มครองภรรยาให้พ้นจากภัย คือคำกล่าวร้ายหรือคำครหาต่างๆ ที่แม้แต่ชายอื่นถึงสิบคนก็ไม่อาจปกป้องได้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ความเปรียบเพื่อเน้นย้ำให้ผู้รับสารเกิดจินตภาพทางความคิดที่ชัดเจนยิ่งขึ้นโดยกล่าวว่า เครื่องประดับที่ช่วยตกแต่งให้ร่างกายงดงามเปรียบเสมือนสามิที่ช่วยปกป้องภรรยาให้พ้นจากความอับอายจากคำกล่าวร้ายของผู้อื่น

๓.๓ ทศพิธราชธรรม ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม ๑๐ คือธรรมของพระราช หรือนักปกครอง มี ๑๐ ประการ ได้แก่ทาน (การให้), ศีล (ความประพฤติดีงาม), บริจาคะ (การบริจาค), อาชชวะ (ความซื่อตรง), มัททวะ (ความอ่อนโยน), ตปะ (ความทรงเดช แฝดเผือกเลิศด้นหา มิให้เข้ามาครอบงำย่ำยีจิต), อักโกธะ (ความไม่โกรธ), อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน), ขันติ (ความอดทน) และอวิโรธนะ (ความไม่คลาดกรรม) ในรายยาวมหาเวสสันดรชาดก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเสนอสารเกี่ยวกับทศพิธราชธรรมโดยทรงใช้วิธีการแปลแต่ง คือการขยายความ ประกอบกับวิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจ ได้แก่ การอธิบายโดยแสดงข้อมูล และการอธิบายโดยแสดงรายละเอียด ดังตัวอย่างในกัณฑ์นครกัณฑ์ และกัณฑ์กุมาร ดังนี้

ในกัณฑ์นครกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรกล่าวกับพระเจ้ากรุงสุทศถึงหลักทศพิธราชธรรมที่พระองค์ทรงใช้ในการปกครองบ้านเมือง ทรงกล่าวข้อความว่า

เมื่อข้าพระบาทดำรงรัตนราชัยมไหศวรรย์ โดยทศพิธราชธรรม
ประเพณี ดุจบุจ ขานปทา เจว ดังฤพระร่มเกล้ากับชาวสีที่นิคมชนบท
สมาคตา ประชุมชวนกันพร้อมหมดมาเนรเทศ... (มหาเวสสันดรชาดก
สำนวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์ ๒๕๓๔ : ๒๕๗)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงขยายความโดยแสดงข้อมูลถึงหลักธรรมที่พระเวสสันดรทรงใช้ปกครองบ้านเมือง จากเดิมที่อรธกถากล่าวเพียงว่า “พระองค์และชาวชนบท ชาวนิคมประชุมกันให้เนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแว่นแคว้น” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๔๐๒) เป็นความใหม่ว่าพระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองโดย “ทศพิธราชธรรม” คือ ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๑๐ ประการ แสดงให้เห็นว่า พระเวสสันดรทรงคำนึงถึงประโยชน์สุขของราษฎรเป็นสำคัญ

จึงทรงปกครองบ้านเมืองโดยทศพิธราชธรรมตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ แม้ว่าพระองค์จะต้องประสบกับความยากลำบากในภายหลังก็ตาม

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงกล่าวถึงทศพิธราชธรรมของพระเวสสันดรทั้งที่เวสสันดรขาดกเป็นเรื่องที่มุ่งความสำคัญของพระเวสสันดรในฐานะพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวด ผู้การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาจเป็นเพราะทรงต้องการนำเสนอความสอดคล้องระหว่างหลักธรรมในทศพิธราชธรรมกับทศบารมีที่พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญซึ่งมีความซ้ำซ้อนกันหลายประการ ได้แก่ ทาน ศีล และขันติ เหตุนี้เมื่อพระเวสสันดรทรงละจากราชสมบัติมุ่งสู่ความเป็นพระโพธิสัตว์ผู้มุ่งบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวด พระองค์จึงบำเพ็ญบารมีได้ง่ายโดยเพิ่มเพียงบารมีบางประการ และมุ่งบำเพ็ญบารมีที่มีอยู่เดิมให้มากยิ่งขึ้น

นอกจากกล่าวถึงทศพิธราชธรรมของพระเวสสันดรแล้ว ในร่ายยาวมหาเวสสันดรขาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ยังกล่าวถึงหลักทศพิธราชธรรมที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงใช้ในการปกครองกรุงสุโขทัย ดังความในกัณฑ์กุมารตอนที่พระเวสสันดรกล่าวกับชุกกให้นำสองกุมารไปถวายคืนพระเจ้ากรุงสุโขทัย แต่ชุกกเกรงว่าตนจะได้รับโทษ พระเวสสันดรจึงกล่าวข้อความที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเป็นผู้ใช้หลักทศพิธราชธรรมในการปกครอง ความว่า

จึงตรัสว่าไม่กระนั้นทอาจารย์อย่าตกใจ อันสมเด็จพระกรุงสุโขทัย
ชนกนารถ ธรรมเม รุโธ ทรงสถิตในทศธรรมราชประเพณี ให้เจริญ
แก่ชาวสี่ทนิกรประชา ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์แห่งสรพสัตว์
ไม่กระทำไภยพิบัติเหมือนหนึ่งคำท่าน คงท้าวเธอจะพระราชทานทรัพย์
โกไคย จงฟังคำเราเร่งไปเถิดนะพราหมณ์ (“กุมาร ผูก ๘ พระนิพนธ์สมเด็จพระ
กรมพระปรมฯ,” สำเนากระดาศะฟูลสแก้ป : ๑๘)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้การขยายความประกอบกับการอธิบายโดยแสดงข้อมูลเพื่อเน้นย้ำถึงหลักธรรมที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงใช้ในการปกครองบ้านเมือง จากเดิมที่อรรถกถากล่าวว่า “พระมหाराชาเจ้าผู้มั่งคั่งที่รัฐให้เจริญ สถิตอยู่ในธรรม” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ : ๗๑๘) เป็นความใหม่ว่า “อันสมเด็จพระกรุงสุโขทัยชนกนารถ ธรรมเม รุโธ ทรงสถิตในทศธรรมราชประเพณี” กล่าวคือ

พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงปกครองบ้านเมืองโดยใช้หลักทศพิธราชธรรม อันเป็นธรรมสำคัญสำหรับผู้ปกครองที่จะนำพาบ้านเมืองสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุขร่มเย็น ทั้งยังมีการขยายความโดยแสดงรายละเอียดเพิ่มเติมว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประกอบไปด้วยพระมหากษัตริย์คุณแก่สัตว์ทั้งหลาย พระองค์จึงไม่มีจิตคิดร้ายหรือมุ่งทำอันตรายดังที่ซุกกกล่าวหา คำกล่าวของพระเวสสันดรจึงเป็นลักษณะการใช้ภาษาเพื่อโน้มน้าวใจและชักจูงให้ซุกกเห็นคล้อยตามพระองค์ โดยการใช้หลักธรรมในการปกครองที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ คือทศพิธราชธรรม มาช่วยสร้างความน่าเชื่อถือให้กับข้อความที่ทรงกล่าว

อนึ่ง เมื่อพิจารณาคุณธรรมแต่ละหัวข้อประกอบกับตัวละครที่ประพฤติปฏิบัติคุณธรรมดังกล่าวพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มุ่งนำเสนอคุณธรรมตามสถานภาพของบุคคล กล่าวคือ ความกตัญญูต่อบุคคลที่เป็นคุณธรรมสำคัญที่ผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และคนทั่วไปพึงปฏิบัติต่อผู้มีพระคุณ ความจงรักภักดีเป็นคุณธรรมสำคัญที่ภรรยาพึงปฏิบัติต่อสามี และทศพิธราชธรรมเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้ปกครอง การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเน้นย้ำการนำเสนอคุณธรรมในเรื่องนอกจากแสดงให้เห็นความสำคัญของคุณธรรมที่แม้แต่พระเวสสันดรผู้บำเพ็ญบารมีอันยิ่งใหญ่ยังทรงมุ่งมั่นที่จะประพฤติปฏิบัติคุณธรรมต่างๆ ดังที่กล่าวถึงในเนื้อเรื่องอยู่เสมอ ยังสะท้อนให้เห็นพระประสงค์ของกวีผู้ทรงพระนิพนธ์ที่พระองค์ต้องการให้ผู้รับสารตระหนักทราบถึงความสำคัญของคุณธรรมในด้านต่างๆ พร้อมกับนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เหตุเพราะคุณธรรมเหล่านี้เป็นค่านิยมที่สังคมไทยในยุคสมัยดังกล่าวให้การยอมรับว่าเป็นสิ่งที่นายกลย่องและถูกต้องดีงาม สมควรแก่การยึดถือปฏิบัติ ถือเป็นเรื่องประกอบสำคัญในการพัฒนาคนในชาติให้มีคุณภาพ นำไปสู่การพัฒนาสังคม และประเทศชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

สรุป

กลวิธีทางภาษาที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ในการถ่ายทอดสารในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกทั้งวิธีการแปลแต่ง ได้แก่ การเพิ่มความขยายความ และการเปลี่ยนแปลงรายละเอียด รวมถึงการใช้วิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจ

ได้แก่ การอธิบายโดยแสดงรายละเอียด การอธิบายโดยแสดงข้อมูล การอธิบายโดยแสดงเหตุผล และการใช้ความเปรียบ วิธีการเหล่านี้นอกจากจะส่งผลให้ผู้รับสารเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นยังเป็นวิธีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงใช้ในการเน้นย้ำสาระสำคัญอื่นนอกเหนือจากทานบารมี และความสำคัญของพระเวสสันดรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น สาระดังกล่าวได้แก่ เมตตาบารมีและศีลบารมีของพระเวสสันดร ในฐานะบารมีที่ช่วยเสริมบารมีหลัก คือทานบารมีให้เด่นชัดยิ่งขึ้น รวมถึงคุณธรรมต่างๆ ที่บุคคลพึงปฏิบัติ ได้แก่ ความกตัญญูกตเวที ความจงรักภักดี และทศพิธราชธรรม รายละเอียดเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นบริบททางสังคมในยุคสมัยดังกล่าวที่ให้ความสำคัญกับการสร้างบุญกุศล และการประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีพระราชดำริจะใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการสื่อคำสอนทางศาสนา และจรรโลงสังคมควบคู่กันไป ทั้งยังสะท้อนให้เห็นพระประสงค์ของกวีผู้ทรงพระนิพนธ์ในฐานะชนชั้นปกครอง และบุคคลสำคัญทางศาสนาที่พระองค์ต้องการถ่ายทอดหลักคุณธรรมอันจะเป็นแบบอย่างในการนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อสร้างคนในสังคมให้มีคุณภาพ นำไปสู่ความสงบสุขร่มเย็นของสังคม และประเทศชาติสืบไป

การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้ใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการสื่อสารคำสอนทางศาสนา และจรรโลงสังคมควบคู่กันไป สะท้อนให้เห็นว่า ในยุคนั้นวรรณกรรมมีบทบาทสำคัญต่อสังคมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดค่านิยมและศีลธรรมอันดีงามให้แก่ประชาชน ซึ่งในขณะนั้นประเทศไทยยังอยู่ในช่วงของการพัฒนาและปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณีให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่กำลังแพร่หลายเข้ามาในสังคมไทย การที่พระองค์ท่านทรงเล็งเห็นความสำคัญของการใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการสื่อสารคำสอนทางศาสนา และจรรโลงสังคมควบคู่กันไป จึงเป็นที่มาของการที่พระองค์ท่านทรงมีพระราชดำริให้ใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการสื่อสารคำสอนทางศาสนา และจรรโลงสังคมควบคู่กันไป

บรรณานุกรม

- กุสุมา รัชมณี. "ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." ใน ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๖๓-๘๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. พระนคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, ๒๕๐๕.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประวัติบุคคลสำคัญ. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, ๒๕๓๑.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
- ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. "กุมาร ผูก ๘ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมายา." หอสมุดแห่งชาติ. สำเนากระดาดขลุ่ยสแก๊ป. เลขที่ ๑๑๓ ม ๓๐.
- _____. "ซุชก ผูก ๕ พระนิพนธ์สมเด็จพระปรมายา." หอสมุดแห่งชาติ. สำเนากระดาดขลุ่ยสแก๊ป. เลขที่ ๑๑๓ ม ๒๙.
- _____. "พระมหาเวสสันดรชาฎก ทานกัณฑ์." หอสมุดแห่งชาติ. สำเนากระดาดขลุ่ยสแก๊ป. เลขที่ ๑๑๓ ม ๓๐.
- ปัญญา บริสุทธิ์. การศึกษาสภาพสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจากเอกสารสำคัญทางวรรณคดีในสมัยนั้น. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.
- _____. "พระราชกรณียกิจทางพระพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ศิลปกรรมปริทรรศน์, ฉบับพิเศษ ครอบรอบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๐๒-๒๑๘. สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๒ (๒๕๕๓) ฉบับที่ ๑ ๓๑๓

แห่งพระราชจักรีวงศ์ กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์. กรุงเทพมหานคร : ศรุสุมภา, ๒๕๒๕.

มหาเวสสันดรชาดก สำนวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์. ม.ป.ท., ๒๕๓๔. (พิมพ์ฉลองชนมายุ
๙๐ ปี พระราชภัฏราชนครินทร์ (เปล่ง กุวมเถระ) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วันที่
๒๙ เมษายน ๒๕๓๔).

วรรณนา แสงอร่ามเรือง. ทฤษฎีและหลักการแปล. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงาน
วิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สิริวิวัฒน์ คำวันสา. ประวัติพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : มหา
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

แนะนำหนังสือ

วรพร ภู่งศ์พันธุ์

ปรีดี พิศภูมิวิถี, กระดานทองสองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๓. ๒๔๐ หน้า. ภาพประกอบ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

กระดานทองสองแผ่นดินเป็นหนังสือรวมบทความเกี่ยวกับโปรตุเกสและสยาม สมัยอยุธยา-ต้นรัตนโกสินทร์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปริดี พิศภูมิวิถี ภาควิชาภาษา ตะวันตก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ซึ่งจบการศึกษา ระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์จากประเทศโปรตุเกส วัตถุประสงค์ประการ หนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ระบุไว้ชัดเจนในคำนำว่า เพื่อร่วมฉลองในวาระครบ ๕๐๐ ปี ความสัมพันธ์ไทย-โปรตุเกสใน พ.ศ. ๒๕๕๔ หากไม่นับรวมหนังสือ ๔๗๐ ปี แห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส ที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร แปลจากหนังสือ *Thailand and Portugal 470 years of Friendship* ที่มูลนิธิ Calouste Gulbenkian พิมพ์เผยแพร่เมื่อสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และกรม ศิลปากรแปลเป็นภาษาไทยใน พ.ศ. ๒๕๒๘ แล้ว

กระดานทองสองแผ่นดินก็นับเป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่มีการรวบรวมบทความ เกี่ยวกับโปรตุเกสและสยามไว้อย่างน่าสนใจ ถ้าอ่านหนังสือเล่มนี้ตามลำดับของ บทความผู้อ่านจะเข้าใจเค้าโครง (หรือที่ผู้เขียนใช้คำว่า “ภาพร่าง”) ของความสัมพันธ์ สยาม-โปรตุเกส ได้ดีขึ้น เพราะเนื้อหาในหนังสือเริ่มต้นด้วยการเดินทางสู่สยามของ โปรตุเกส ภาพประวัติศาสตร์อยุธยาจากเอกสารโปรตุเกสที่สำคัญ เขียนโดยชาวฝรั่งเศส สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่ใช้เอกสารโปรตุเกสในการศึกษาค้นคว้าจาก บทความและหนังสือทั้งภาษาไทย ภาษาโปรตุเกส และภาษาอังกฤษ บทแปลและ สารัตถ์วิพากษ์ของเอกสารโปรตุเกสที่สำคัญ ความสำคัญของพระราชสาส์นภาษาไทยที่ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไปถึงอุปราชโปรตุเกส ต่อด้วยเรื่องค้าขาย คน และชุมชนโปรตุเกส ในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ปิดท้ายด้วยพระราชสาส์นรัชกาล ที่ ๑ ถึงพระราชินีมาเรียที่ ๑ แห่งโปรตุเกส ในปี พ.ศ. ๒๓๒๙ อันเป็นการชี้ให้เห็นถึง ความสืบเนื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสยามและโปรตุเกสที่มีมาอย่างยาวนาน

อย่างไรก็ตาม แม้ กระดานทองสองแผ่นดิน จะได้รวบรวมบทความไว้ทั้งสิ้น ๙ บทความ แต่พิจารณาแล้ว แบ่งเนื้อหาจัดเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ คือ

กลุ่มแรก บทความแปลและเรียบเรียงจากภาษาต่างประเทศ ได้แก่บทความ เรื่อง โปรตุเกสในบูรพทิศ : การเดินทางสู่สยามและมาเก๊า แปลจากบทความภาษาอังกฤษ ของ Leonor Seabra เรื่อง “Macao and Siam (Thailand) : Relations in the Seventeenth and Eighteenth Centuries” in *Review of Culture* 19, 2 serie (April-June, 1994) : 47-62

และบทความเรื่อง โปรตุเกสและสยามในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ แปลจากบทความภาษาฝรั่งเศสเรื่อง *Les Portugais et le Siam au XVI siècle* พิมพ์ในหนังสือ *Nouvelles Orientations de la Recherche sur l'Histoire de l'Asie portugaise : Acts du Colloque, Paris, 3-4 Juin 1994*, pp. 165-167 โดย Maria da Conceição บทความเรื่องแรกให้ข้อมูลโดยสังเขปของการเดินทาง การตั้งถิ่นในสยามและมาเก๊าของโปรตุเกส เป็นการปูพื้นฐานให้เข้าใจการเข้ามาของโปรตุเกสในเอเชียรวมทั้งอยุธยา ในส่วนของอยุยานั้น โปรตุเกสเป็นยุโรปชาติแรกที่เข้ามาโดยนำความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี กลวิธีทางการทหารพร้อมกับมิชชันนารี บทความแปลเรื่องนี้น่าสนใจเพราะข้อมูลที่ใช้ส่วนหนึ่งไม่เป็นที่คุ้นเคยกันในประเทศไทยนัก ที่น่าสนใจ คือการกล่าวอ้างรายงานของอันโตนิโอ เฟลิซิอาโน มาเกซ เปเรไรรา (António Feliciano Marques Pereira) กงสุลโปรตุเกสแห่งสยามในปี ค.ศ. ๑๘๘๑ / พ.ศ. ๒๔๒๔ ที่ระบุว่าการลงนามในสนธิสัญญาพันธมิตรและการค้าระหว่างสยามและโปรตุเกสทำในปี ค.ศ. ๑๕๑๘ / พ.ศ. ๒๐๖๑ ต่างกับ E.W. Hutchinson ซึ่งนักวิชาการไทยใช้อ้างอิงกันมาตลอดที่ระบุว่าสยาม (อยุธยา) ลงนามในสนธิสัญญากับตะวันตกโดยโปรตุเกสได้รับอนุญาตให้เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยาและเมืองท่าอื่นๆของสยามในปี ค.ศ. ๑๕๑๖ / พ.ศ. ๒๐๕๙ และการกล่าวอ้างว่า “เป็นไปได้ที่ สมเด็จพระไชยราชาอาจเปลี่ยนการนับถือศาสนาเป็นคริสต์โดยมีชื่อทางคริสต์ว่า ดง จูอว (Dom João) ในปี ค.ศ. ๑๕๔๔ / พ.ศ. ๒๐๘๗” แม้ว่าผู้เขียนบทความจะไม่ได้พิสูจน์ความถูกต้องของข้อมูลทั้ง ๒ เรื่องนี้ แต่ถือได้ว่าประเด็นทั้งสองกระตุ้นความสนใจให้นักวิชาการทางด้านอยุธยาศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลเพิ่มเติมหรือตั้งข้อสันนิษฐานใหม่

บทความแปลเรื่องที่สองแปลจากเอกสารฝรั่งเศส หากพิจารณาบทนำของบทความพบว่าผู้เขียนต้องการสังเคราะห์องค์ความรู้จากเอกสารโปรตุเกสที่จัดเป็นเอกสารหลักที่นักวิชาการไทยรู้จักดี เช่น หนังสือของ Duarte Barbosa, Tomé Pires, Fernão Mendes Pinto, João De Barros, Peter Floris และจากหนังสือหรือเอกสารอื่นๆที่นักวิชาการไทยไม่ค่อยคุ้นเคยนัก เช่น หนังสือและบันทึกการเดินทางของ Fernão Lopes de Castanheda, Gaspar Correia, João de Barros, Diogo do Couto, António Bocarro, Jacques de Coutre เอกสารประชุมเอกสารสำคัญ เช่น Cartas de Afonso de Albuquerque และประชุมเอกสารสำคัญการเผยแผ่ศาสนาของบาทหลวงโปรตุเกส บทความแปลนี้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอยุธยาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าเอกชนโปรตุเกสกับ

สยามที่ดำเนินการค้ายานเส้นทางสำคัญ ๒ เส้นทาง คือ บริเวณอ่าวเบงกอล และบริเวณอ่าวไทยกับทะเลจีน และเรื่องประวัติศาสตร์สยามในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ในเอกสารโปรตุเกส โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ การบริหารราชการแผ่นดิน เศรษฐกิจ ศาสนาและประเพณี และประวัติศาสตร์การเมือง ในส่วนศาสนาและประเพณี เอกสารโปรตุเกสให้ข้อมูลที่ค่อนข้างแปลกว่าผู้ขายสยามมักจะฝังหินสีมีค่าหรือลูกกระพรวนเล็กๆ ไว้ที่อวัยวะเพศ เพราะหญิงสยามมักจะพึงพอใจที่ได้เห็น ขณะที่ในเรื่องประวัติศาสตร์การเมืองเอกสารของปินตูชาวโปรตุเกส เป็นข้อมูลร่วมสมัยเพียงเรื่องเดียวที่ให้ข้อมูลว่าสมเด็จพระไชยราชาสวรรคตเพราะถูกวางยาพิษโดยพระมเหสีของพระองค์ร่วมสมคบกับออกขุนชินราช จากนั้นพระราชโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระไชยราชาธิราชขึ้นเสวยราชสมบัติ โดยมีมเหสีและผู้ของพระนางกำกับราชการแทน ส่วนบาทหลวงโปรตุเกสให้ข้อมูลเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาไว้ต่างจากพระราชพงศาวดารสยามทุกฉบับว่า “ในการคชยุทธที่หนองสาหร่ายครั้งนั้นเมื่อพระมหาอุปราชา กำลังได้โอกาสกำลังจะจ้วงฟัน สมเด็จพระนเรศวรเห็นก็โปรดเรียกนายทหารโปรตุเกส ๒ นาย ให้เข้ามายิงพระมหาอุปราชาตกลงจากหลังช้าง” จากข้อมูลดังกล่าวทำให้เห็นว่า บทความแปลเรื่องนี้มีประโยชน์ในแง่ของการให้ข้อมูลที่ชวนขบคิดและตั้งคำถามในบางประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา

กลุ่มที่สอง เอกสารขึ้นต้นภาษาโปรตุเกสและภาษาไทยเกี่ยวกับสยามและโปรตุเกสประกอบด้วย บทความดังต่อไปนี้ ภาษาโปรตุเกส บทความแปลและอธิบายความเรื่อง เอกสารโปรตุเกสฉบับแรกเกี่ยวกับสยาม เรื่องโตเม่ ปิรีซ และดูอาร์ตีอ บาร์โบซ่า กับเอกสารว่าด้วยสยาม บทความสองเรื่องนี้ ผู้เขียนได้แปลจากเอกสารต้นฉบับภาษาโปรตุเกส โดยให้ข้อมูลภูมิหลังของเอกสาร ทั้งประวัติของโตเม่ ปิรีซ และดูอาร์ตีอ บาร์โบซ่า ประวัติการพิมพ์หนังสือ บทความแปลของเอกสาร แม้ว่าบทความแปลเอกสารโตเม่ ปิรีซ และดูอาร์ตีอ บาร์โบซ่า ได้มีการแปลมาหลายครั้ง หลายสำนวนแล้ว แต่บทความแปลในบทความนี้น่าสนใจเพราะเป็นการแปลจากเอกสารภาษาโปรตุเกสโดยตรง ไม่ได้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ส่วนที่มีประโยชน์มากของบทความทั้ง ๒ เรื่อง คือ สารัตถวิพากษ์ ที่เป็นการนำข้อมูลจากบทความแปลมาวิพากษ์และให้ข้อมูลประวัติศาสตร์อยุธยาจากเอกสารโปรตุเกส เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับมะละกา อยุธยา การค้าและสินค้าที่มีในสยามและที่เป็นสินค้าส่งออก และประเพณีการรับราชทูตต่างชาติซึ่งข้อมูลจากเอกสาร

โปรตุเกสในบทแปลบันทึกคำสั่งของ อันโดนิโย ดือ มิรันดา ดือ อาเซเวโด ระบุว่าสมัยอยุธยาตอนต้น ฝ่ายในคือพระอัครมเหสี หรือพระภรรยาเจ้าเสด็จออกรับแขกเมืองด้วย

บทความเอกสารชั้นต้นภาษาไทย ได้แก่ ความสำคัญของพระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไปถึงอุปราชโปรตุเกส ผู้เขียนให้ข้อมูลที่มาของเอกสารว่า ต้นฉบับเก็บไว้ที่ห้องสมุดโบดเลียน มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดและมีสำเนาอีกชุดเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติประเทศฝรั่งเศส พระราชสาส์นนี้พิมพ์ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๔ เล่มที่ ๓ (กันยายน ๒๕๐๓) พระราชสาส์นนี้มีความสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่ง เพราะเป็นเอกสารของราชสำนักโดยตรง สาระของเอกสารนี้ชี้ให้เห็นการใช้พระนามพระมหากษัตริย์และความสัมพันธ์กับต่างประเทศ เรื่องพระนามพระมหากษัตริย์ ผู้เขียนระบุไว้ว่า ข้อมูลในพระราชสาส์นนั้น เป็นข้อมูลใหม่ทางประวัติศาสตร์เพราะพระนามของกษัตริย์ที่ปรากฏในพระราชสาส์นว่า สมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวมิได้หมายถึงสมเด็จพระเอกาทศรถ พระอนุชาธิราชของสมเด็จพระนเรศวรเพราะพระนามนี้เป็นสามัญนาม แต่จากข้อพิสูจน์ของผู้เขียนโดยพิจารณาจากชื่อบุคคลในพระราชสาส์น ทั้งฝ่ายอยุธยาและโปรตุเกสและบริบทประวัติศาสตร์ เชื่อว่าเป็นพระราชสาส์นในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไปถึงพระเจ้าฟิลิปที่ ๒ แห่งโปรตุเกส

บทความเรื่องพระราชสาส์นรัชกาลที่ ๑ ถึงพระราชินีโปรตุเกส ผู้เขียนให้ข้อมูลว่าพระราชสาส์นนี้เป็นเอกสารส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึงพระราชินีมาเรียที่ ๑ แห่งโปรตุเกส ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ ทรงขอขอบคุณเมตตาของประเทศโปรตุเกสเรื่องการค้าและการซื้อขายอาวุธยุทโธปกรณ์ ผู้เขียนสรุปว่าเนื้อความในพระราชสาส์นนี้มีข้อมูลที่น่าสนใจหลายประการทั้งเรื่องการสงครามตอนต้นรัชกาลกับพม่า (สงครามเก้าทัพ) สงครามครั้งนี้ สยามได้รับอาวุธจากโปรตุเกส การพระราชทานที่ดินและพระบรมราชานุญาตให้โปรตุเกสสร้างโรงสินค้า รวมทั้งกล่าวถึงเรื่องรัชกาลที่ ๑ ทรงช่วยเหลือเจ้าแผ่นดินญวน (องเชียงสือ) ที่เกิดกบฏไต่เส้น จนต้องเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังนั้นการที่ผู้เขียนเลือกนำพระราชสาส์นฉบับนี้มาศึกษาและรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือ จึงทำให้ผู้สนใจประวัติศาสตร์อยุธยาได้เห็นภาพความสืบเนื่องของความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับสยามตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์

กลุ่มที่สาม ปกตินกะว่าด้วยโปรตุเกสและสยาม บทความในกลุ่มนี้มี ๓ เรื่องด้วยกัน เรื่องแรก อยุธยาคดีจากเอกสารโปรตุเกส จุดประสงค์การเขียนบทความนี้

ผู้เขียนระบุไว้ชัดเจนในหน้าคำนำว่า “เป็นการพยายามอธิบายว่าหากจะศึกษาเรื่องเกี่ยวกับอยุธยาในหลักฐานภาษาโปรตุเกสมีประโยชน์และช่วยได้ระดับหนึ่ง ทั้งในประเทศไทยเองก็ได้เคยมีผู้สนใจเอกสารโปรตุเกสอยู่บ้างแล้ว” จากจุดประสงค์ดังกล่าวสาระสำคัญของเอกสารซึ่งเป็นเสมือนการสำรวจสถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์อยุธยาที่ใช้เอกสารโปรตุเกสในการศึกษาค้นคว้าทั้งจากบทความและหนังสือภาษาไทย ภาษาอังกฤษและภาษาโปรตุเกส รวมทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับเอกสารโปรตุเกสที่ทางหอสมุดแห่งชาติได้ทำสำเนาจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติกรุงลิสบอน ประเทศโปรตุเกสและเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ดังนั้น บทความนี้จึงมีประโยชน์ต่อผู้ที่เริ่มสนใจหรือผู้ที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาจากเอกสารโปรตุเกสอย่างลุ่มลึกต่อไปได้เป็นอย่างดี ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่ข้อมูลเอกสารโปรตุเกสทั้งเป็นต้นฉบับลายมือเขียนและเอกสารตีพิมพ์ภาษาโปรตุเกส ที่จัดเก็บ ณ หอสมุดแห่งชาติ กรุงลิสบอน และที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ตอร์ คือ ตอมบู (Torre de Tombo) ประเทศโปรตุเกส

บทความเรื่อง *ค่ายและคน : ชุมชนโปรตุเกสในอยุธยา* ให้ข้อมูลสังเขปเกี่ยวกับค่ายและคนโปรตุเกสในสมัยอยุธยา โดยกล่าวถึงค่ายโปรตุเกสในแผนที่ที่เขียนโดยชาวตะวันตกในสมัยอยุธยา เช่น ของลาลูแบร์ รวมทั้งข้อมูลคร่าวๆ จากการขุดค้นทางโบราณคดี บทความเรื่อง *ชุมชนโปรตุเกสกุฎีจีน* บทความนี้ เมื่อพิจารณาแล้วมีการเชื่อมโยงถึงบทความเรื่อง *ค่ายและคน : ชุมชนโปรตุเกสในอยุธยา* เพราะให้ข้อมูลชุมชนโปรตุเกสที่ตั้งขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีหลังเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าแล้วโดยสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงพระราชทานที่ดินให้ การตั้งถิ่นฐานของบาทหลวงโปรตุเกสและกลุ่มเข้ารีตนั้นอยู่บริเวณกุฎีจีน สาระที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของบทความนี้คือการชี้ให้เห็นความสำคัญของบริเวณกุฎีจีนซึ่งมีความคึกคักจากการค้าและเป็นที่พักของบุคคลสำคัญ เช่น สมเด็จพระยาบรมมหาราชบุรุษวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และชาวต่างชาติ เช่น นายแพทย์แดนปีช บรัดเลย์, โรเบิร์ต ฮันเตอร์ รวมถึงเป็นที่ตั้งของโรงถ้ำยรูปของฟรานซิส จิตร หรือขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ หรือต่อมาคือหลวงอัคนีนฤมิตร

กล่าวได้ว่ากระดานทองสองแผ่นดิน เป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์ต่อแวดวงประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะต่อนักวิชาการทางด้านอยุธยาศึกษาที่ต้องการใช้เอกสารและมุมมองของโปรตุเกสช่วยจำลองภาพอยุธยาในอดีตให้เด่นชัดขึ้น

อีก รวมทั้งต่อผู้ที่เริ่มสนใจศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา ทั้งควรค่ากับการมีไว้เป็นเจ้าของ
 เหมาะกับผู้อ่านทุกคนที่เป็นนักวิชาการ นิสิต นักศึกษา รวมทั้งบุคคลทั่วไปด้วย เนื้อหา
 บางตอนของบทความทั้ง ๙ เรื่องในหนังสือกระดานทองสองแผ่นดินก็เป็นการแนะนำ
 ข้อมูลใหม่ๆ ทั้งที่เป็นเอกสารชั้นต้นที่ได้รับการบันทึกจากชาวโปรตุเกสร่วมสมัยและ
 ข้อมูลที่ไปปรากฏในงานวิชาการของนักวิชาการต่างชาติในปัจจุบัน เป็นการจุดประกาย
 ให้นักประวัติศาสตร์ไทยให้เริ่มคิดและแสวงหาคำตอบหรือมุมมองใหม่ๆ ให้แก่ประวัติ
 ศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา เพราะหลักฐานชั้นต้นของไทยหรือของต่างชาติที่นักวิชาการไทย
 ค้นเคยกันมานานแล้วนั้นล้วนต่างได้รับการศึกษาวิเคราะห์จนแทบจะไม่เหลือให้
 พลิกแพลงและตีความเพื่อหานัยใหม่ๆ ได้อีก โดยทั่วไปการอ่านหนังสือเล่มนี้อย่างน้อย
 ก็จะทำให้ผู้อ่านรับรู้ และเข้าใจประวัติศาสตร์ความความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกส
 ที่เป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาเจริญความสัมพันธ์และการค้ากับอยุธยา ความ
 สัมพันธดังกล่าวนี้ก็มีมายาวนานครบ ๕๐๐ ปีใน พ.ศ. ๒๕๕๔ นี้

